

KERESZTYÉN IGAZSÁG

AZ ORDASS LAJOS BARÁTI KÖR FOLYÓIRATA

Új folyam 87. szám

2010. ŐSZ

Tartalom

<i>Ifj. Zászkaliczky Pál: Kiadói beköszöntő</i>	1
IGEHIRDETÉS	
<i>Ittész János: „Felülről való útvonal-módosítás” (ApCsel 16,6–10)</i>	2
AZ ORDASS LAJOS BARÁTI KÖR UTOLSÓ KÖZGYŰLÉSE	
<i>Id. Zászkaliczky Pál: Titkári jelentés (2010. szeptember 30.)</i>	6
TANULMÁNYOK	
<i>Dóka Zoltán: A reformáció ma: egyedül a hit</i>	10
<i>Hafenscher Károly: Tanfegyelem és liturgia</i>	14
<i>Ittész Gábor: Melancthon halk léptei – Luther az <i>Ágostai hitvallásról</i></i>	21
EMLÉKEZÜNK	
<i>Böröcz Enikő: Ötven éve történt – Négy teológus eltávolítása 1960 tavaszán az Evangélikus Teológiai Akadémiáról</i>	31
<i>Id. Zászkaliczky Pál: Dóka Zoltánra emlékezem</i>	38
RECENZIO	
<i>Kovács László: Keresztyén etika – mindenkinek – Isó Dorottya könyvéről</i>	40
<i>Ifj. Zászkaliczky Pál: Ifj. Joób Olivér „Tenger harcon át” – Joób Olivér élete (1910–1969) könyvbemutató</i>	41
TARTALMI ÖSSZESÍTŐ	44

KERESZTYÉN IGAZSÁG

Az Ordass Lajos Alapítvány negyedévi folyóirata
Független evangélikus teológiai és kritikai lap

Új folyam 87. szám – 2010. ŐSZ

Szerkesztette a Szerkesztőbizottság.

A szerkesztőbizottság tagjai: Cserhátiné Szabó Izabella, Isó Dorottya, Ittész János,

Jankovits Béla, Kovács László, Tubán József

Felelős kiadó: ifj. Zászkaliczky Pál

Kiadóhivatal: 1171 Budapest, Lenkeház u. 7.

Bankszámlaszám: 10700732-49912407-51100005

Nyomdai kivitelezés: OOK-Press Kft., Veszprém

Felelős vezető: Szathmáry Attila

HU ISSN 0865–2163 – Törzsszám: 1996/320 – Eng. szám: III./E1/20/1989

Kiadói beköszöntő

Egy kép van előttem. Tengerparti homokban lépdél egy férfi, nekünk, akik nézzük, háttal. Távolodik tőlünk. Háta mögött hagyja mélyen benyomódott lábnyomait. Mögötte, több lépéssel lemaradva, egy kisgyerek. Apró lábait méregeti a többször nagyobb nyomokhoz, és igyekszik lépést tartani az előtte haladóval. Arcán elmélyült igyekezet és feszült koncentráció figyelhető meg.

Előttünk járnak apáink, mi pedig próbálgatjuk aprócska lábunk méretét az ő embernyi lábnyomaikhoz. Igyekszünk lépést tartani velük, felvenni a ritmusukat.

A *Keresztyén Igazság* új folyama történetének újabb állomásához érkezett. Szeptember 30-án az Ordass Lajos Baráti Kör közgyűlése kimondta a szervezet önfeloszlatását. Ez előtt azonban a folyóirat kiadói jogát átadta az Ordass Lajos Alapítványnak. Ez tehát a száraz tény.

Az Alapítvány kuratóriuma megtiszteltetésnek vette ezt a döntést, és igyekszik a feladatnak megfelelni. Megrendülve tesszük ezt, mert a 23. évfolyamában járó lap impresszumában egyházunk meghatározó, példaképpül szolgáló személyiségeinek nevét olvashatjuk. Gondoljunk csak Kendeh Györgyre, Botta Istvánra, Dóka Zoltánra, Magassy Sándorra, Ittész Gáborra. És persze a tartalom! Dokumentumok, tanulmányok, igehirdetések hosszú, értéket teremtő és színvonalat meghatározó sora. Mindez kötelez, főhajtásra és folytatásra egyaránt. Most, ezen a lap történeti fordulóponton Pállal együtt írom, hogy „hálát adok az Istennek, akinek őseimhez hasonlóan, tiszta lelkiismerettel szolgálok” (2Tim 1,3), hogy voltak, akik előttünk jártak, és a Hozzá való hűségükről minden körülmények között számot adtak. Hogy voltak és vannak, akik példát mutattak, és magasra tették a mércét. Hogy Krisztus egyházában éppen elég folytatni az értékek teremtését és őrzését, nem kell mindig mindent újra kitalálni.

Hála Istennek, és több lelkes fiatal munkatársnak, a szerkesztőség ma is erős és ötletekkel teli. A folytatás emberileg tehát biztosítottnak látszik. Mégis, szükségünk van, kedves Olvasó, a folyamatos megtisztelő, támogató figyelmére, és állandó imádságára. Hiszem, hogy csak akkor lesz a folyóirat szolgálatán áldás, ha azt elkérjük felülről.

Minden váltás változást is jelent egyben. Talán ráfér lapunk külalakjára egy kis „ránccfelvarrás”, látok javítandót az áttekinthetőség és a tagoltság szempontjai szerint, tartalmilag is elképzelhetőnek tartok némi színesítést. Talán a szerzőgárda is szélesíthető. Mindez együtt is eltörpül az értékek megőrzése és a betöltött szolgálat folytatása mellett.

Kérem Olvasóink bizalmát a folytatáshoz. Isten áldása nyugodjon lapkésztőn, -olvasón és kiadón egyaránt.

ifj. Zászkaliczky Pál
az Ordass Lajos Alapítvány
kuratóriumának elnöke

Ittész János

Felülről való útvonal-módosítás
Áhítat az Ordass Lajos Baráti Kör közgyűlésén
Budapest-Kelenföld, 2010. szeptember 30.

Azután átmentek Frígia és Galácia földjén, mivel a Szentlélek nem engedte nekik, hogy hirdessék az igét Ázsiában. Amikor Mízia felé mentek, Bitíniába próbáltak eljutni, de Jézus Lelke nem engedte őket. Erre Mízián áthaladva lementek Tróászba. Egy éjjel látomás jelent meg Pálnak: egy macedón férfi állt előtte, és ezekkel a szavakkal kérlette őt: „Jöjj át Macedóniába, légy segítségünkre!” A látomás után nyomban igyekeztünk elmenni Macedóniába, mert megértettük: oda hívott minket az Isten, hogy hirdessük nekik az evangéliumot.

(ApCsel 16,6–10)

Kedves Testvéreim!

Talán különösnek tűnik, hogy egy korszakot lezáró közgyűlés nyitó áhítataként új munka kezdetéről tudósító igeszakaszt olvastam fel. Ami miatt mégis ezt az igét választottam, az ebben foglalható össze: isteni útvonal-módosításról hallunk. A történetből, Lukácsnak, az első egyháztörténésznek műve második kötetéből itt arról értesülünk, hogy az apostol tervét Isten módosítja. Pál szíve és szándéka szerint misszionáriusi útját a Fekete-tenger partja felé folytatná, de azt olvassuk, hogy Isten Szentlelke nem engedte neki ezt a tervét megvalósítani. Ha bibliánk utolsó lapjain megnézzük az apostol missziói útjainak térképét, látjuk is ezt a furcsa kanyart. A második missziói úton Pál terve módosul, és nem észak, hanem nyugat felé kell mennie. Így érkezik meg Tróászba, de még nem tudja, miért. Ekkor látomásban a tanácsstalanság után kitisztul a horizont – álomban vagy más módon, nem tudjuk (majd ha Jézus kegyelméből üdvösségben részesülünk, megkérdezzük ezt is az apostoltól, csak ne felejtjük el számon tartani ezeket a kérdéseinket) –, és Tróászból egy „ugrással” átkerült az evangélium ügye Európa földjére, Filippibe.

Hogyan részesülhet az ember ennek a bizonyosságnak az áldásában? Hogyan ismerheti fel, hogy valamit nem kell folytatnia, és valami mást kell elkezdenie? Megtanulható-e egyszer s mindenkorra, s egyáltalán, van-e az Úristennek állandó módszere arra, hogy az ember életében, terveiben, szolgálói elképzeléseiben módosításokat hajtson végre? Ők így tervezték, így képzelték, így gondolták – aztán mégis másképp kellett folytatniuk. Persze az ember, különösen akkor, ha az értelmét is sokra becsüli, nagyon nehezen tudja az ilyen lakonikus rövid közlést könnyen tudomásul venni, megérteni és befogadni. Látomásban megjelent egy férfi... Bár Gyökössy Bandi bácsi joggal mondta, hogy Isten elfelejtett nyelve az álom; s talán jó lenne ezt a nyelvet jobban megtanulnunk nekünk, mai racionális embereknek is, de a kérdés mégis kérdés marad: hogyan is közli Isten az akaratát?

Meg kell osztanom Testvéreimmal azt a szellemes magyarázatot, amely érdekes összefüggéseket tár fel. E magyarázat igazsága felől nem lehetek biztosan meggyőződve, de érdekes magyarázatkísérletként mégiscsak figyelhetünk rá. Tróaszt, a mai Törökország nyugati tengerpartján fekvő várost teljes nevén így hívták egykor:

Alexander Tróásza. S ez az Alexander a sokak által jól ismert nagy hadvezér, uralkodó Nagy Sándor volt. Vagyis ott, Tróászban Nagy Sándor emléke Pál korában is élő örökség volt. Aztán Tróász partjáról ha áttekintett nyugat felé, és a messze távolban képzeletében felrajzolódott a későbbi úti cél, Macedónia s fontos városa, Filippi, erről meg Nagy Sándor apja, II. Philippos (Fülöp) kellett, hogy eszébe jusson, mert Filippi róla nevezték el annak idején. És ha gondolatban onnan egy kicsit dél felé is elkalandozott – hiszen tanult rabbiként valamennyire a geográfiában is ismerős lehetett –, az is eszébe juthatott, hogy nemcsak apa és fia, hanem még egy nőszemély is meg van örökítve Macedónia partjainál, hiszen Thesszalonika Nagy Sándor féltestvéréről kapta nevét. S annyit nyilván tudott, hogy arról a vidékről indult világhódító útjára Nagy Sándor. Akik így magyarázzák a látomás összefüggéseit, azt mondják, hogy így megszülethetett Pál apostol szívében Jézus Lelkének munkája nyomán az „isteni revans” gondolata. Onnan jött a világi hatalom, innen megy az isteni hatalom, és „megszállja”, meghódítja Európát, Nagy Sándor földjén kezdve. Lehet, hogy Isten így módosított, vagy másképp, esetleg a szó szoros értelmében vett álomban, hiszen azt máskor is megtette, – az is meglehet. Száz szónak is egy a vége, egyet nem tehet az ember, hogy Isten módosító szándékának ellenáll, és úgy véli, hogy azt büntetlenül figyelmen kívül hagyhatja. Ha Isten indít, menni kell; ha Isten stoptáblát tesz elénk, meg kell állni. Ha jobbra küld, arra kell menni, ha pedig balra, akkor arra mozduljon a láb és a gondolat. Ha bajok történtek Isten népe történetében az elmúlt évezredek folyamán (és itt most nem csak az egyház kétezer éves történetére gondolok), akkor ez mindig összefüggésben volt azzal is, hogy Isten útmutatására nem hajlította szándékát, menetirányát, célkitűzéseit Isten népe és annak vezetői.

Testvéreim, hiszem, hogy huszonkét esztendővel ezelőtt Jézus Lelke indította az akkor még közöttünk lévőket és a még most is élőket, hogy bátor lépéssel, bátor döntéssel létrehozzuk az Ordass Lajos Baráti Kört. Hiszem, hogy ez nem emberi gondolat volt. Hiszem, hogy nemcsak idős testvéreink, azóta már előrementek, szíve vágya, s nemcsak a lelkes fiatalabbak ötlete, hanem Istenre figyelő emberek felismerése volt az, hogy Ordass Lajos megvetett, kiközösített örökségét vissza kell hozni a Magyarországi Evangélikus Egyház lelki kincsestárába. Mert igaza volt ifj. Fabiny Tibor testvérünknek, amikor egyik tanulmányában így fogalmazott: „Ordass Lajos hiányától szenved egyházunk”. Ezzel a megállapítással nem embert magasztalunk! Hanem éppen azért mondtuk ki, mert azt a kincset láttuk elveszni, és reméltük visszahozni, amelyik Ordass személyének a titka volt: értette Isten aktuális parancsát. Ha nemet kellett kimondania, akkor az arra szóló parancsot, ha igent kellett mondania, akkor az arra indító felhatalmazást. Igen, hiszem, és meggyőződéssel vallom, hogy a mi akkori „Troászunk és Filippink”, átugorva az akkori hatalom ellenállásának tengerén, Isten akarata és Jézus Lelke vezetése szerint történt.

Eltelt huszonkét esztendő, s most – ha nem is ásóval és kapával kezünkben – bizonyos ételemben mégis nyitott sírgödör mellett állunk. Mert a huszonkét évvel ezelőtt megszületett baráti kör ebben a formában minden bizonnyal befejezi működését. Keserűek legyünk-e? Biztosan van szomorúság is a szívünkben! Nem azért, mert ez a huszonkét év elrohant felettünk, s akik akkor idősek voltak, mára már vénnek lettek, vagy már nincsenek velünk; akik ifjabbak voltak, azok is immár idősödő

IGEHIRDETÉS

emberek – pedig mindnyájan fiatalos lelkesedéssel fogták magukat az ügy igájába. Nem ezért, hanem azért fáj a szívünk, mert sok mindent nem sikerült valóra váltani. Ne áltassuk magunkat! Nem tudtunk áttörést elérni, nem tudtuk az ifjabbak nemzedékét: teológiai hallgatókat, lelkészeket, értelmiségieket hatékonyan megszólítani. És kár lenne tagadni, Ordass Lajos öröksége bizonyos értelemben véve ma is hiányzik egyházunkból. Amikor megjelennek a korszellemen tájékozódó szándékok, és a teológiai gondolkodás időnként azt az ügyeskedést jelenti, hogy meglegjem a kedvező irányt, ahol kevesebb ellenállásba ütközöm, s nem az Istenre figyelés sámueli, páli és ordassi gyakorlatát, akkor ne csodálkozzunk, hogy ennyire veszedelmesen hanykolódik a tengeren az egyház hajója!

Mit lehet itt tenni? Élnünk kell azzal az új lehetőséggel, amelynek szándéka megfogalmazódott, és így a célvonalhoz érkezők és a rajtvonalon állók is mi vagyunk, lehetünk: az Ordass Lajos Baráti Kör örökségét átveszi majd az Ordass Lajos Alapítvány. Reménység szerint sikeresebben, találékonyabban, eredményesebben és sokak számára meggyőzőbb módon. Ha szomorúság és kudarcélmény van bennünk, ott van azért a reménység is, hogy ha más módon, más formában, nem Kis-Ázsia felé bandukolva, hanem Filippi felé lódulva, más keretek között, de az Ordass-örökség él, és lesznek, akik vigyáznak rá. Így éljük át a váltóállítást, az útlezárás és egyúttal az új kezdet fájdalmas és mégis örömteli alkalmát.

Isten iránti hálával emlékezünk az előrementekre, és imádkozunk az utánunk jövőkért; mert emberek ugyan jönnek és mennek – ez az élet rendje –, de az ügy ne vesszen el! S ebből a szempontból teljesen mindegy, hogy ki viszi a fáklyát, csak az a fontos, hogy a fáklya égjen, s legyen, aki magasra emeli! Ha ezt értjük, akkor nem töltöttük hiába a huszonkét esztendőket; nem hiába jelentek meg kiadásunkban Ordass Lajos és mások művei, nem hiába jelent meg a Keresztyén Igazság több mint két évtizeden át. Ez mind olyan érték, ami odakerült az asztalra, s ott is marad egyházunk asztalán. S talán lesz olyan időszak, amikor többen, szívesebben, szorgalmasabban és belőle épülve olvassák ezeket a lapokat.

Bizonyára felfigyeltek arra, Testvéreim, hogy alapigénkben figyelemre méltó igealak-változás történik. Lukács először történészként, külső szemlélőként tudósít Pál apostol szándékáról, a szándék megghiúsulásáról, az új útvonal felismeréséről. És akkor egyszer csak többes szám első személyben fogalmaz: *nyomban igyekeztünk* elmenni Macedóniába. Én ezt úgy értem ezen a délutánon, hogy lehet, némelyek leteszik a váltóbotot, lehet, némelyeknek másra nem lesz ereje, „csak” arra, hogy összetegyék kezüket, és imádkozzanak az ügyért, de mindannyian szolgálatban maradunk! Nyugdíjba készülők püspök, idős testvérek, tette kész buzgó fiatalok – mind ugyanazt az ügyet szolgáljuk. Ordass öröksége? Így is nevezhetjük. De inkább mondjuk így: Isten ügye, az evangélium ügye, amelyik Tróászból Filippibe, a baráti körtől az alapítványhoz érkezett. Fontos, hogy együtt mindannyian Jézus Lelkére figyelve ismerjük fel a nemek és az igenek idejét, hogy minden az ő akarata szerint történjék. Ámen.

Imádkozunk! Mindenható Istenünk, szerető mennyei Atyánk! Neked adunk hálát a mögöttünk lévő huszonkét esztendőért, a közös küzdelmekért, a harcostársakért, testvérekért, különösképpen azokért, akiket már elhívtál közülünk. Kérünk, Urunk, ne engedd, hogy elcsüggedjünk, hanem adj bizodalmas hitet a szívünkbe,

hogy Te, ha váltod is a szolgálát, és új utakat készítesz a tied számára, ügyedet nem hagyod porba hullani. Kérünk, Urunk, legyen áldásod mindazon, amit akaratod szerint neked tetszően végezhattunk; amit elrontottunk, emberi szándék-ból elvétettünk, arra bocsánatot kérjük. Áldd meg azokat, akik az Ordass Lajos Alapítványban továbbra is ezt az ügyet szolgálják. Urunk, szükségünk van rád! Ne hagyj magunkra bennünket, és őrizd meg múltó földi időnkben a földön küzdő egyház közösségében a Te eljövendő örök országod számára, ahol célba érnek az utak, hiány nélkül megvalósulnak terveid, és te leszel minden mindenkben. Jézus Krisztusért kérünk, hallgass meg minket. Ámen.

Az Ordass Lajos Baráti Kör 2010. szeptember 30-án tartott közgyűlésén Sass János elnök köszöntötte Dr. Boleratzky Lórándot 90. születésnapja alkalmából

Kedves Lóránd! Kedves Barátunk!

Ritka és örömteli alkalomból szeretnélek köszönti az egész Kör nevében. Manapság, bizony elég ritka az, hogy egy embertársunk megéri a 90 évet. Ebből az alkalomból szeretném megköszönni azt a több mint két évtizedes fáradozásodat, munkádat, amellyel közreműködtél Körünk létrehozásában, munkájának megindításában, és több mint tíz éves elnökségeddel segítetted akkori titkárunk, Kendeh György tevékenységét.

Közben sokat tettél a mindnyájunk által tisztelt és nagyra becsült D. Ordass Lajos püspök emlékének megőrzéséért, rehabilitációjáért. Ebben Te képvisel- ted a család érdekeit.

Tudjuk, hogy most sem pihensz. Tagja vagy annak a bizottságnak, amely az állam felkérésére egyházunk szempontjait, javaslatait veszi számba, és adja át az új alkotmányt előkészítő állami testületnek.

Most, amikor köszöntünk, és további életedre, munkádra Isten áldását kér- jük, egyúttal Körünktől is búcsúznak. Megújult formában átadjuk a fiatalok- nak a fáklyát, hogy ők őrizzék, ápolják tovább mártír püspökünk, D. Ordass Lajos emlékét azzal, hogy hozzáférhetővé teszik, és szélesebb körben is meg- ismertetik életének, munkásságának, harcainak dokumentumait.

Erre a munkára is Isten áldását kérjük, és kívánunk nekik ebben sok si- kert.

id. Zászkaliczky Pál

Titkári jelentés az Ordass Lajos Baráti Kör közgyűlésén

(Budapest, 2010. szeptember 30.)

Tisztelt Közgyűlés! Kedves barátaim és testvéreim az Úr Jézus Krisztusban!

Isten iránti hálával s ugyanakkor nehéz szívvel állok meg a Baráti Kör előtt, amikor utolsó titkári jelentésemet kell felolvasnom. Egyfelől biztos vagyok abban, hogy az OLBK közel huszonkét esztendeje, 1988. december 10-én történt alapítása fontos és szükséges volt. Az alapító tagok felismertük, és azonnal éltünk a rendszerváltás által a szerveződésre frissen adódó lehetőséggel. A mai napon is mélyesen egyetértünk a Baráti Kör legfontosabb célkitűzésével: „a Kör célja: D. Ordass Lajos evangélikus püspök (1901-1978) szellemi örökségének, mély evangéliumi hitének, az egyházzal és a magyar nemzettel kapcsolatos irányt mutató szolgálatának ébren tartása” (Alapszabály, 6.§.1.A.) Nem sorolom fel az ebből az alapállásból fakadó konkrét feladatokat (előadások, folyóirat, könyvkiadás, stb), melyeknek a mögöttünk álló két évtizedben – olykor lankadó lendülettel és lanyguló érdeklődés mellett - próbáltunk megfelelni. Vallom, hogy amit egyházunkért és utódainkért elvégeztünk, az az egyház Urától ránk bízott egyháztörténelmi feladatunk volt. Másfelől semmiképpen nem szeretném a mögöttünk két évtized minőségét is elvégezni. Elvégzett munkánkat majd megítéli az egyháztörténelem s mindnyájunk Ura, a Mindenható Isten. Jelentésemben tehát csak a tényekre szorítkozom, és pedig egy-egy témát illetően párhuzamosan a legutóbbi közgyűlés (2009. december 4-e) óta eltelt kilenc hónapra, illetve a 22 esztendőre tekintve.

1. A legutóbbi közgyűlés óta is tovább fogyott a Baráti Kör tagsága. Elhunyt Czellecz Zoltánné Ordass Sára testvérünk, halálhíre érkezett Dr. Dedich Imrének, Gáncs Aladár ny. lelkésztestvérnek is. A legutóbbi veszteség az OLBK egyik leghűségesebb tagjának, id. Magassy Sándorné Urbán Margitnak halála volt, aki a mai közgyűlésre szóló meghívóra még válaszolt, leányának diktált levelét alá is írta. Levelé utolsó mondatát idézem: „Isten áldását kérem Mindnyájatokra, imádkozzatok evangélikus egyházunkért, s gondolatok rám is!” A minden halandók útján elindult tagjaink nyugodjanak élő Urunk emlékezetében, s támassa fel őket a teremtő és újjáteremtő Isten a feltámadás napján.

Rátérve az elmúlt 22 esztendőre, a Baráti Kör tagságáról a következőket írhatom: A Baráti Kört huszonegyen alapítottuk. Időközben az alapító tagok majdnem felét hazaszóllította az élet és halál Ura. Hadd soroljam fel őket – az ABC sorrendjében: Botta István, Dóka Zoltán, ifj. Fasang Árpád, Ittész Gábor, id. Kendeh György, Dr. Kotsis Iván, Laborczy Zoltán, id. Magassy Sándor, Dr. Nagy Miklós. Minden veszteséggel szegényebbek lettünk, hiányuk szembetűnő, s bár a szóbeszéd azt tartja: „nincs pótolható ember”, azt hiszem, egyetérthetünk abban, az OLBK egyiküket sem tudta pótolni.

Amikor id. Kendeh Györgytől 1998. májusában átvettem a titkári posztot, a Baráti Körnek az alapító tagokkal együtt 133 tagja volt. Az elmúlt 12 évben mindössze tizenegyen léptek be a Kör tagjai közé, most viszont – a tévedés lehetőségének

fenntartásával mondom – tagságunk létszáma 83 fő. Ez azt jelenti, hogy 61 testvérünk tagsága szűnt meg főként elhalálozás révén, de többen vannak, akik lakóhelyük változtatása során eltűntek vagy kiléptek.

2. Az OLBK az első évtizedben jelentős előadás sorozatokat is rendezett nagy létszámú érdeklődés mellett, évente 6-8 alkalommal. Ez a szám lassan leapadt évi 3-4 előadásra, az utolsó két évben szinte már csak könyvbemutatókat tartottunk. A legutóbbit éppen a tavalyi közgyűléshez csatlakozóan. Ekkor Szita Istvánné Bérczi Margit mutatta be akkor legfrissebb könyvünket, Thurnay Béláné Schulek Vilma szerzőnek édesanyjáról, Schulek Tiborné Majoross Editről szóló Termő csipkeborkor c. művét. A könyvbemutatón kicsinek bizonyult ez a kelenföldi gyülekezeti terem.

3. 2010-ben két könyvet adtunk ki. Megjelentettük Gémes István igehirdetés kötetét „Fellebbentett fátyol” címen, és id. Joób Olivér néhai nyíregyházi majd ostffyasszonyfai lelkész születésének 100. évfordulójára fia, Joób Olivér által írt életrajzi kötetet „Tenger harcon át” címen, mindkettőt 500-500 példányban. Mindkét szerzővel előzőleg olyan megállapodást kötöttünk, hogy ők a megjelenést követően a példányszám 60-60%-át a szerzőnek járó engedménnyel átveszik, azt a mennyiséget maguk terjesztik. A fennmaradó köteteket pedig a megszokott módon a Huszár Gál és a Luther Kiadó könyvesboltok árulják. Megemlítem még, hogy ígéretet tettünk Gémes Istvánnak egy Pál apostolról szóló teológiai munka kiadására, erről egy következő napirendi pontban a Közgyűlésnek még döntenie kell.

Az OLBK teljes időszakát vizsgálva a könyvkiadásról a következőt jelenthetem: a közel 22 esztendő alatt 39 művet adtunk ki, némelyeket több kiadásban összesen mintegy 70 ezer példányban. A megjelentett művek egy negyede Ordass püspök írása (7) illetve fordítása (3), de jelentősek többi könyveink is (Scholz László, Kapi Béla, Ittész János, Boleratzky Lóránd és Böröcz Sándor művei, a Terray László által írt Ordass életrajzról nem is beszélve!)

Könyveink fogyasztói árát – különösen az első időben – a lehető legkisebb „hasszonnal” állapítottuk meg, ezzel is segítve vásárlóinkat. Ezért igen lassan képződött tőke az újabb kiadásokhoz. Ezen kívül gondoltunk azokra is, akik nem tudják megvenni kiadványainkat, illetve a távolság miatt nem jutnak hozzájuk. Hazai gimnáziumainknak, teológus hallgatóknak, hazai és határon túli Teológiáknak, határon túl élő gyülekezeteknek, a bonyhádi Ordass Retorika Versenyen rész vevő diákoknak csak az elmúlt 12 esztendőben 8828 példányt ajándékoztunk könyveinkből, ezek értéke – pusztán a nyomdai árat számolva – meghaladta a 2 millió 261 ezer Forintot. Abból osztottunk, amink volt s van, s mégis maradt belőle. Ez nem más, mint az ajándékozó Úr csodája.

Könyveink eladási forgalma 2010 első kilenc hónapjában – a már említett szerzői vásárlás, átvétel miatt is – minden eddigi mértékét felülmúlta (eladásra került 1368 példány, 1 020 585,- Ft értékben). Könyvállományunk a mai napon 8232 példány, ennek nyomdai értéke 2 308 351,- Forint.

4. Folyóiratunk, a Keresztyén Igazság új folyamának 86. száma jelent meg a nyáron, s ez már a 22. évfolyam! Meg vagyok győződve arról, hogy a 86 szám mintegy 3800 oldalán is a megismert örökséget próbáltuk terjeszteni. Elhalálozások, de előfizetőink notórius nem fizetése miatt (2004 elején 80 „előfizetőt” töröltünk a címlistáról!) a folyóirat példányszáma 680-ról 530-ra esett vissza.

AZ ORDASS LAJOS BARÁTI KÖR UTOLSÓ KÖZGYŰLÉSE

5. Elérkeztem jelentésem nehezéhez. Már az eddig elmondottakból is kiderült, hogy Baráti Körünk a mögöttünk lévő években kritikus időszakát élte. Létszámunk évről-évre fogyott, a fiatalabb nemzedékek tagjai nem csatlakoztak, legjobb erőink az örökkévalóságba távoztak, szolgálatunk lendülete lefékeződött. A legjobbkor jelentkezett az új vállalkozás: Terray László Norvégiában élő nyugdíjas lelkész, az Ordass-díj első kitüntetettje ötlete nyomán és lelkes készítésére Ittész János a Nyugati-Dunántúli Evangélikus Egyházkerület püspöke létrehívta az Ordass Alapítványt, mely már elnyerte az illetékes Bíróság jóváhagyását. Idézek az alapító okiratból:

„Az alapítvány célja Ordass Lajos püspök személyes emlékei és irodalmi hagyatéka gyűjtésének, valamint gondozásának elősegítése, teológiai és egyházkormányzói tevékenységének elemzése és mindezek publikálása. Ezáltal az Alapítvány méltó helyet kíván biztosítani egykori püspökének az egyház emlékezetében, és igehirdető szolgálatát elérhetővé akarja tenni az egyház mai nemzedéke számára, hogy ily módon hozzájáruljon az egyház megújulásához. Ennek érdekében munkakapcsolatot kíván létesíteni egyházi és állami levéltárakkal, felhasználja a sajtó adta lehetőségeket, emlékhelyeket létesít, rendezvényeket szervez, kiadványokat jelentet meg.”

A tervezett kezdeti lépések a következők: az Ordass-életmű feldolgozása, pályázatok kiírása, internetes megjelenés, a meglévő anyagok összegyűjtése, digitalizálása, új tanulmányok megírása, adatbankok felállítása, meglévő tanulmányok lefordítása, egy legalább háromnyelvű honlapot létrehozása, pályázatadás, stb.

A megalakult Ordass Alapítvány kuratóriumának elnöke ifj. Zászkaliczky Pál, három tagját azok a gyülekezetek delegálták, melyekben Ordass püspök szolgált, így Ceglédről Kiskun Géza, Kelenföldről Dr. Kotsis Domokos, Deák-térről Dr. Böröcz Enikő. Kuratóriumi tag a Keresztyén Igazság Szerkesztőbizottsága részéről Isó Dorottya veszprémi lelkész.

Befejezem. Az eddigiekből is kiderült, hogy az Alapítvány mindazt folytatja, melyet az OLBK eddig tett, de korszerű módon, fiatalos lendülettel, kihasználva a modern technika minden vívmányát. S akkor, amikor jelen Közgyűlésünk, a Baráti Kör minden jelenlévő tagja az Elnökség javaslata szerint kész minden vagyonát (OTP betét, készpénz, könyvvállomány, szekrények) és kiadói jogait adományként, ellenszolgáltatás nélkül a megalakult Ordass Alapítványnak átadni, az érvényes jog szerint jogutód nélkül feloszlik, a valóságban adományával és imádságaival tulajdonképpen ugyanazt a munkát támogatja, amit eddig.

Végül legyen szabad megköszönnöm a Baráti Kör eddigi elnökeinek – Dr. Boleratzky Lórándnak és Dr. Herényi Istvánnak, a jelenlegi elnöknek, Sass Jánosnak hűséges szolgálatát, Dr. Kovács Lászlóné pénztárosnak és Rácsay Károlyné ellenőrnek pontos és áldozatos munkáját. S legyen szabad a fent említett határozat meghozatala után nemcsak nevezettek szolgálatát, de a közel 12 esztendő titkári megbízatásomat is befejezettek tekintenem.

Kérem jelentésem megvitatását és elfogadását.

*

Szemelvények az OLBK utolsó közgyűlésének határozataiból:

Az 5/2010. (IX. 30.) határozat: A közgyűlés elhatározza, hogy id. Kende Györgynek, az OLBK alapító tagjának, éveken keresztül hűséges titkárnak emlékére, halála 10. évfordulóján a Kistarcsai Evangélikus Papnék Johannita Szeretetotthon utcai falára 2010. karácsony utáni napokban emléktáblát állít, s kéri, hogy az Ordass Lajos Alapítvány annak előállítását és felszerelését az átadott pénzüsszezből fizesse ki. Az emléktábla szövege a következő: „Kende György hitvalló evangélikus lelkész sok évi meghurcoltatás után 1961-1982 között ebben a szeretetotthonban végezte áldásos szolgálatát. Halálának 10. évfordulójára állíttatta az Ordass Lajos Baráti Kör.” A dátum pedig az emléktábla leleplezésének a dátuma lesz.

A 6/2010 (IX .30.) sz. közgyűlési határozat: Az Ordass Lajos Baráti Kör közgyűlése a Kör minden vagyonát adományként, ellenszolgáltatás nélkül átadja az Ordass Lajos Alapítványnak. (Székhely: 1171 Budapest, Lenkeház u. 7. Nyilvántartási szám: Fővárosi Bíróság: 11120. 2010. június 1. Adószám: 18141212-1-42 Bankszámlaszám: 10700732-49912407-51100005). Jelen határozat kiterjed az eszközökre, készletekre, ... és az immateriális javakra, különös tekintettel a *Keresztyén Igazság* folyóirat alapítói és kiadói jogára, Ordass püspöknek az Evangélikus Országos Könyvtár tulajdonában lévő könyvtárának kezelési jogára, valamint néhai Ordass Lajos írásainak kizárólagos kiadói jogára. A közgyűlés felkéri az elnököt és a titkárt, hogy a vagyon átadásával kapcsolatos teendők egyeztetése céljából vegye fel a kapcsolatot az Alapítvány kuratóriumával. A közgyűlés kéri az Alapítvány kuratóriumát, hogy az átadás-átvétel lényeges körülményeiről annak megtörténte után a Kör jelen közgyűlésen jelen lévő tagjait írásban értesítse.

A 7/2010 (IX. 30.) sz. közgyűlési határozat arról szólt, hogy az Ordass Lajos Baráti Kör közgyűlése 2010. október 15-i hatállyal kimondja a Kör jogutód nélküli feloszlását. A felkéri az elnököt és a titkárt, hogy lássák el a felszámolói feladatot, a megszűnéssel kapcsolatos adminisztrációs és hatósági bejelentéseket tegyék meg. Kéri az Ordass Lajos Alapítvány kuratóriumát, hogy viselje a megszűnés költségeit.

A reformáció ma: egyedül a hit?¹

Örömmel valljuk magunkénak 450 év múltán is Luther és a reformáció harmadik nagy felismerését: egyedül hit által üdvözülünk. Vagy ahogy akkor mondták Pál apostol nyomán: nem cselekedetek, hanem egyedül hit által leszünk igazak Isten előtt. Ez volt a reformáció fő mondata.

Miért tettünk mégis kérdőjelet utána? Több okból is. Már a reformáció idején is sokan megkérdőjelezték. Egyedül a hit? És a jó cselekedetek, a vallásos buzgóság, a böjtök, a fogadalmak, a szerzetesi önmegtágadás, a körmenetek és az áldozatok, a szentek közbenjárása és a sok imádság?! Mindez nem számít semmit Isten előtt, egyedül a hit? - kérdezték akkor és kérdezik ma is római katolikus testvéreink.

De a mai ember is gyakran tesz kérdőjelet a reformáció főmondata után. Lázás tevékenységben él az emberiség. Jobb, igazabb, igazságosabb és békésesebb életet kell kialakítanunk a földön. Tettek, bátor, hatalmas tettek kellenek ide, melyekhez képest jelentéktelen, hogy mit hisz vagy mit nem hisz valaki! Nem fékezi-e le a modern élet ezernyi problémája és nagyszerű lehetőségei között előrelendülő, harcoló ember aktivitását az „egyedül hit által” tanítása? Nem tartozik-e ez a tanítás a középkori, elmélkedő, „égre néző” és a földet elfeledő ember életformájához, amely ma már teljesen elavult és használhatatlan?

Nagyon komolyan kell vennünk ezeket a kérdéseket, ha a reformáció üzenetével valóban el akarjuk érni embertársainkat, akik nem a középkorban, nem is a reformáció idején, hanem ma élnek velünk a földön. Számukra is érthetően kell számot adnunk, mit jelent és mit nem jelent az „egyedül hit által” tanítása.

I.

A reformátorok valóban tanították a hitről, hogy az az egész keresztyén élet egyetlen alapja és forrása. Csakhogy ők hiten egészen mást értettek, mint az akkori és mai közgondolkodás.

Az egyháztörténet legnagyobb tévedései közé tartozik az a tanítás, hogy a hit bizonyos egyházi tanok és dogmák igaznak tartását, „elhívését” jelenti. Ha a hit ennyire volna csupán, akkor valóban nem lehetne elébe írni az „egyedül” szót. Hiszen akkor a hit csak egy belső elméleti vélekedés, meggyőződés volna, amelyhez még külön hozzá kellene adni az erkölcsi élet cselekedeteit, hogy teljes és egész legyen.

A reformáció éppen az Újszövetség alapján egészen másképp gondolkodott a hitről.

II.

Luther szerint a hit nem valamiféle személytelen tanoknak, dogmáknak az elhívése, hanem **személyes bizalom** Jézus Krisztus iránt, aki által maga Isten lépett bele az emberi történelembe, és aki az igehirdetésben ma is élénk áll, megszólít minket, hogy megajándékozzon bűneink bocsánatával.

¹ A fenti előadás közlésével halálának 10. évfordulója alkalmával emlékezünk Dóka Zoltánra

A hit tehát egy személyes találkozással kezdődik, amelyben nyilvánvalókká lesznek az én bűneim és Isten bűnbocsátó irgalma. Ebből a találkozásból akkor lesz hit, ha bűneimet nem mentem, nem tagadom le, hanem elismerem és megvallom és elfogadom Isten bocsánatát. Hinni azt jelenti, hogy bűneim vádjától odamenekülök Krisztushoz, aki azért jött, hogy magához fogadja a bűnösöket. Rábízom, oltalmába helyezem magam. Bízom benne, hogy igaz, amit mond: valóban megbocsátotta bűneimet, valóban szeret engem. Ez a személyes bizalom, ez az egész emberi múltommal való Krisztusra hagyatkozás, ez a hit. Itt valóban nincs és nem is lehet szó arról, amit én cselekszem. Egyedül arról, amit Krisztus cselekszik értem.

III.

A hitnek ez a bizalma azt jelenti, hogy általa **személyesen életközösségre** jutok Krisztussal. Luther szép hasonlatával szólva: a hit olyan, mint a jegyesek és a házastársak közössége. Minden közössé lesz. Krisztus magára veszi azt, ami az enyém: bűneimet és minden gonoszságomat. És nekem adja azt, ami az övé: az ő igazságát, tisztaságát, magát az üdvösséget. Így szabadulok meg a múltamtól. Mindattól, ami volt. Egész régi önmagamtól. Így kapok új életet, új jövődöt, amely telve van az ő életének erejével és gazdagságával. Most már ez a vele való közösség határozza meg gondolkodásomat, cselekvésemet, egész életem tartalmát és irányát. Mindaz a jó, amit teszek, ennek az életközösségnek a megnyilvánulása és nem az én külön produkcióm, amivel mintegy ki akarnám egészíteni a hitnek Krisztussal való közösségét. „Élek többé nem én, hanem él bennem a Krisztus.” (Gal 2,20)

IV.

Éppen ezért a keresztyén hitben - ahogy a reformáció értette -, már benne foglaltatik a keresztyén élet is, és a kettő elválaszthatatlan egymástól. A jó cselekedet nem pótlék, nem kiegészítés a hithez, hanem az a Krisztus cselekedete bennünk és általunk. A bűnbocsánat, amelyet a hit bizodalomával elfogadok, mint egy felnyitott zsilip utat enged, hogy Krisztus élete beáradjon az én életembe. Más szóval: a jó cselekedet a hit gyümölcse. Ahol igazi a hit, ott nem maradhat el a cselekedet sem. A hit maga nem cselekedet, hanem Krisztus iránti bizalom. De nem tud meglenni cselekedet nélkül.

Ezért nem jelent az „egyedül hit által” reformátori tanítása féket az ember aktivitásában, cselekvő életében, hanem éppen ellenkezőleg: óriási lendítő erőt jelent.

S viszont ezért idegen a bibliai Krisztus-hittől az „érdem” gondolata. „Nekünk nincs semmi érdemünk! Csak kegyelmedből élünk!” - éneklí Luther. A keresztyén ember cselekedeteivel semmit sem akar „elérni”, kiérdemelni Istennél. Hiszen a hit Krisztussal való közösségében már mindent ajándékuul kapott: bűnei bocsánatát és az üdvösséget. Cselekedetei nem Istennek kellene, hanem felebarátainak.

V.

Óriási jelentősége volt az újkor társadalmi életének fejlődésére nézve is Luthernek és a reformátoroknak az a bibliai felfedezése, hogy a **hit cselekvési területe** nem egy magunk köré képzelt, zárt és szűk vallásos környezet, hanem az egész emberiség, az egész társadalom, amelyben benne élünk. E felfedezés hatására hagyták el szerzetesek és apácák a kolostorokat. és tértek vissza a családi és társa-

dalmi élet keretei közé. Ezért váltak jelentéktelenné, sőt értelmetlenné a reformátorok szerint a búcsújárások, fogadalmak, böjtek, körmenetek és zárandoklatok. És ezért kapott nagy rangot és megbecsülést a reformáció tanításában a földi hivatás, a munka, a család, a társadalom. A hit cselekedeteinek itt kell történnie az emberek között, mert a hit nem magával törődik, nem önmagáért cselekszik, hanem a felebarátokért. A hívő ember nem vonul ki a világból, hanem benne marad, és azt teszi felebarátaival, amit Krisztus tett övele: melléjük áll, javukra él, részt vesz és felelősséget vállal életük gondjaiban, problémáiban és feladataiban. Türelmesen elhordozza őket, megbocsát nekik. Egyszóval: szereti őket.

Ez a felfedezés nem volt véletlen. Mivel a hit Krisztussal való életközösség, azért a hit cselekvési területe sem lehet más, mint Krisztusé volt. Ő pedig az emberek, a bűnösök között élt egészen és mindenestül. „Ha csak a jók között akart volna élni, és ha csak a barátaiért akart volna meghalni - kiért, azt kérdezem, kiért halt volna meg akkor, és kivel lehetett volna együtt élnie?!” (Luther)

VI.

Mindezt összefoglalhatjuk Luthernek a hitről szóló és gyakran visszatérő megállapításával: a **hit szabadság**. Aki a Krisztussal való életközösségben elnyerte bűnei bocsánatát és az üdvösséget, az Isten gyermekeinek felséges szabadságában él. Szabad bűneitől, hiszen megbocsáttattak, és Krisztus magára vette azokat. Szabad önmagától, hiszen Krisztusra bízta és neki adta önmagát. Szabad üdvössége gondjától, hiszen ajándékul kapta azt. Nincs hát szüksége önmaga számára, üdvössége érdekében senkire és semmire. Ezért lehet egészen és fenntartás nélkül szerető testvére embertársainak. Jó cselekedetei mögött hiszen nincs semmi érdek, hátsó gondolat, önző szándék. Mert csak az tud őszintén és egészen másokra figyelni, és másokért cselekedni, aki szabad önmagától. A Krisztus-hit ezt a szabadságot ajándékozza nekünk.

VII.

Egyedül a hit? És a cselekedetek? - hangzik felénk innen is, onnan is a kérdés. És mi nyugodtan és örömmel válaszolunk.

Katolikus testvéreinknek azt mondjuk: igen, egyedül a hit! De nem a személytelen tanok és dogmák előtt fejet ható hit. Nem ez a sovány hit, amelyet toldozgatni kell az üdvösség érdekében tett önző jó cselekedetekkel és a világot elfelejtő, érdemeket gyűjtögető vallásos gyakorlatokkal, hanem az a személyes Krisztus-hit, amely bizalom Krisztus iránt, életközösség övele, szabadság őáltala. Igen, egyedül ez a gazdag hit, amelyben minden együtt van és minden ajándék, minden kegyelem. Amelynek alapja és forrása, ereje és tartalma, kezdete és vége Krisztus, a bűnösök menedéke és szabadítója. Igen, egyedül ez a szabad hit, amely az üdvösség ajándékának bizonyosságában születik és amelynek egyetlen szándéka, aktivitásának, cselekvésének egyetlen célja a felebarát iránti irgalom és segítő szeretet.

És a modern világ aktív lendületében élő emberének is ezt válaszoljuk: igen, egyedül a hit. De nem az a tétlenül elmélkedő hit. Hiszen ez tevékeny, bátor, nagy tettekre mozgósító hit, amely már annyiszor nyúlt bele az emberi történelemben előrelendítően, gazdagítva az emberi kultúrát, segítve az emberi együttélés nagy kérdéseinek megoldását. Igen, egyedül ez a felszabadító hit, amely elold önma-

gunk önző érdekeitől, és megtisztítja gondolatainkat és tetteinket őszinte szeretetre és szolgálatra minden embertestvér iránt.

VIII.

Egyedül a hit? Kérdezzük meg végül önmagunktól is. Ez a kérdőjel válik legnehezebben felkiáltójellé. Nem elég hozzá egy újságcikk. Könyvtárnyi könyv sem elég, melyek a reformáció tanítását magyarázzák. A reformáció 450 éves évfordulójának megannyi méltatása, ünneplése sem elég. Ez a kérdőjel ránk néz, és nyugtalanítani akar bennünket. Ez megmarad nekünk, mindig újra elénk kerül, s válaszukat várja. Csak ott és annak az életében változik felkiáltójellé, aki bűnein bánkódva Krisztushoz megy, és a vele való közösségben, a bűnbocsánat örömeivel új életet kezd.

Egyedül a hit? E kérdésnél kezdődik önmagunk reformációja!

Dr. Boleratzky Lóránd egyházjogász és Ittész János püspök kitüntetése

A Magyar Köztársaság elnöke – a miniszterelnök előterjesztésére – nemzeti ünnepünk, október 23-a, az 1956-os forradalom és szabadságharc 54. évfordulója alkalmából a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztje (polgári tagozata) kitüntetést adományozta: a Nyugati (Dunántúli) Evangélikus Egyházkerület újjászervezéséért, az egyházak között végzett értékkeremtő és értékmentő szolgálataért, igényes lelkipásztori, egyházvezetői munkásságáért *Ittész János* evangélikus lelkésznek, a Nyugati (Dunántúli) Evangélikus Egyházkerület püspökének.

Ugyanebben a magas kitüntetésben részesült – egyházjogi, elméleti munkásságáért, példaértékű, következetes és nagyra becsült életútja elismeréseként – dr. Boleratzky Lóránd egyházjogász, volt egyetemi magántanár, nyugalmozott ügyvéd.

Mindketten alapító tagjai Ordass Lajos Baráti Körnek, *dr. Boleratzky Lóránd* hosszú éveig a Kör elnökeként működött, *Ittész János* püspök pedig jelenleg is a Keresztyén Igazság szerkesztőbizottságának tagja. Kitüntetett testvéreinknek örömmel gratulálunk. További szolgálataikra, életükre, szeretteikre Urunk gazdag áldását kérjük és kívánjuk.

A szerkesztőbizottság

Dr. Hafenscher Károly

Tanfegyelem és a liturgia¹

Bevezetés

Emberi és isteni közösség

Mi tartja össze a közösségünket? Mitől lesz egy közösség isteni, és mitől marad emberi? Ha emberi tetszés, közös érdeklődés, bevett szokások (netán érdekek) tartják össze a közösséget, akkor megmarad emberi, ha a Szentírásan alapuló, Isten Szentlelke által megvilágosított tiszta tanítás és az abból fakadó, kegyelemből való élet köt össze, akkor minden „emberkedésünk” ellenére a közösség isteni közösséggé, azaz egyházzá válik. Nem száraz tanításról van szó, hanem az élet igéjének hirdetéséről, amely azonban sohasem meder nélküli, emberi kereteket félretevő. Erre is igaz, amit Pál úgy mond: inkább öt szót értelemmel...

Tartalomhoz a forma

Tartalomhoz a forma – emlegetjük sokszor. Nem lehet az arany almát pléhtálcán, pláne papírtálcán felkínálni. Isten igéjének szüksége van keretre, formákra, mederre. Az incarnatio is erről szól: Isten az örök igét emberi formába öltöztette. Nem beledobta, vagy belekiáltotta az igét a világmindenség visszhangos ürességébe, hanem formát adott neki. Az Ige testté lett. Itt élt közöttünk. Aztán pedig tetszett Istennek, hogy az igehirdetés bolondsága által üdvözítsen. Megvannak tehát a keretek, méghozzá a stabil, bevált, bejáratott keretek, a jól működő formák és az alkalmas medrek arra, hogy az Ige eljusson. De a formák csak akkor jók, ha a tiszta tartalommal telnek meg. Mert nem csak rossz formák jelentenek veszélyt, hanem a jó formákban a rossz tartalom. Filozófiai kérdés lenne, ha részletesen taglalnánk a tartalom és a forma összetartozását, bizonyos szempontból való elválaszthatatlanságát.

A független Isten felvállalja a kötöttséget

Isten ott, és úgy, és akkor szólal meg, cselekszik, ahol, ahogy és amikor akar. Nem köti a forma. Mégis, értünk emberekért vállalja a formákat: az emberi test formáját, az emberi beszéd formáját, az emberi kommunikáció formáját. Nem Isten van ezekhez kötve, hanem mi. Nekünk kellene a formák, s Isten felvállalja ezeket, ahogy felvállalja az ige-továbbadás legnagyobb rizikóját: „aki titeket hallgat, engem hallgat”.

Ha a filozófia gondolkodásából a teológia felé lépünk, akkor a megszokott „tartalomhoz a forma” szlogent így kell átalakítanunk: „kegyelemhez a forma”.

A liturgia ünneplés, közösség és igehirdetés

Hogy jön mindez a liturgiához és a tanfegyelemhez? A liturgia egésze tartalma szerint ige és igehirdetés! A kegyelem megnyilvánulása verbális és dramatikus

¹ Répfülöpön és Balatonszárszón lelkeszi munkaközösségi üléseken elhangzott előadás szerkesztett változata

eszközökkel. A liturgia formája pedig az a keret, amely az igét „fogyaszthatóvá”, érthetővé, emberi fül, szem, értelem számára befogadhatóvá teszi, azaz a teljes ember számára elérhetővé és emberi életünkben hatékonyá. Az igehirdetés speciális formája hát a liturgia, amelyet az Isten népe évszázadokon, sőt évezredekken keresztül kipróbált és működőképesnek tartott. Nem alkalmi ötletelés, nem átmeneti próbálkozás, nem ideiglenes csomagolás.

A liturgia megjelenésében eltér a prédikációtól, mint az igehirdetés egy sajátos, mégis legismertebb és legközkeletűbb műfajától. Mégis ugyanúgy igehordozó és igehirdető. Átszövődik más műfajokkal is, de a lényege, a tartalma minden részletében igei. Akár direkt módon az igét prezentálja, akár indirekt módon az igét hordozza.

Kérdések sora

Ihletett, szent szöveg-e a liturgia szövege? Vagy ugyanolyan változó, devalválódott emberi szó, amit a médiumok közvetítenek. Ez az első és alapvető kérdés témánk szempontjából. Szüksége van-e a keresztény egyháznak, a hívők közösségének az állandóan változó (megújuló!?) szövegekre a hite megéléséhez, vagy a változatlan tartalomhoz viszonylag állandó, stabil, biztos szövegek tartoznak?

De tovább folytatódik még a kérdések sora: A nyelv változásával milyen mértékben kell változnia a liturgia szövegének. Szükséges-e állandóan friss szöveget használnunk, vagy indokolt az a gyakorlat, amelyet a kereszténység jelentős része művel akkor, amikor évszázadokon keresztül „tartós” liturgikus nyelvet fejleszt ki és használ (latin, egyházi szláv, vagy magyar vonatkozásban a „Károli-nyelv”)?

Liturgia és tanfegyelem – nem divatos témák, de létfontosságúak

A liturgia szövege azonban a tanfegyelem kérdéskörének nagy egészéhez van kapcsolva, tehát érdemes a kérdések listázását szélesebb körben is elvégezni. A tanfegyelemről beszélni, azt számon kérni ma nem népszerű s nem divatos. Pedig az egyház egyház-volta, s ezen keresztül az egyház jövője a tét.

„Vallom az evangélikus egyház tiszta és igaz tanítását, és hozzá hűséggel ragaszkodom.” Ordinációs eskünkben ezt mondtuk. Egy életet tettünk rá, de vajon nem felejtettük-e el? Vagy ha még halványan emlékszünk rá, nem hígítottuk-e fel? (Sőt konfirmandusainkkal is elmondadjuk ezt a mondatot!)

Amikor az egyházi szolgálatba álltunk, akkor elfogadtuk az egyház jó rendjét. A jó rendhez az is hozzátartozik, hogy ha katolikus értelemben nincs is hierarchia, de vannak olyanok, akikre a vezetés felelőssége bízott, s a protestáns gyakorlat szerint ezt még demokratikus szavazással formáljuk: választunk. A vezetés feladatában pedig vannak bizonyos felelősségi területek. Egyházunk jó rendje szerint a tiszta tanításért, valamint a liturgiáért a püspök felel. Engedelmisséggel tartozunk neki. Ezt a Pröhle-ágenda éppen úgy kifejezi, mint az LMK-k elé tavasszal kerülő új tervezet. Ez utóbbi karakteresebben. Az ordinációs eskü előtti kérdések között áll ez is: „Ígéred-e, hogy evangélikus egyházunk törvényes rendjét mindenkor megtartod, előljáróid útmutatását követed”. Az eskü szövegében pedig ez a mondat. „Egyházunk törvényes rendjét megtartom és védelmezem. / Hivatali előljáróimnak készséggel és felelősséggel engedelmeskedem.”

Tiszta tanítás és – mondjuk most így – az egyház jó rendjébe való besimulás, az annak való engedelmesség szolgálatunk létformájához tartozik.

A legfontosabb fogalmak: Tanítás → fegyelem → szabadság → tekintély → liturgia → tanfegyelem és liturgia → közösség → élmény. Ezen a vonalon haladnánk előre.

tanítás

A tanítás nem játék. Még akkor sem, ha ma sokan hirdetik a játékos tanítás elméletét. Cinikus az a gondolat, hogy van, aki tudja, van, aki csinálja, s aki sem nem tudja, sem nem csinálja, az tanítja. A tanítás felelőssége mindennél nagyobb. A tanítók munkájától életek függenek. Az egyház tanítóitól örök életek függenek. Már pusztán létünk is a tanuláshoz, tanításhoz kötődik: tanítványok vagyunk. A Mester iskolájában alapvető tantárgyak – amiket azután mi is tanítva tanulunk: imádság, Istenismeret, szeretet, reménység. Nem ideológiáról van szó, nem az emberi elme nagy alkotásáról, valamiféle szellemi katedrálisról. Isten tanításáról, ami érthető emberi hangon és szavakban szólalt meg: régen a próféták által, ezekben az utolsó időkben pedig Jézus által. S ha bár az ember számára megérthető és megértendő tanításról van szó, mégis nem kis fáradság „boldogulni” vele. Jól érteni, és nem félremagyarázni, nem átalakítani, saját képünkre vagy tetszésünkre formálni, nem megtoldani, azaz = tisztán tartani nagy kihívás, kemény feladat. Különösen is úgy, hogy az Ige, a tanítás „szembebeszél” velünk. Mi nem a magunkét mondjuk. Mi nem mondhatjuk a magunkét, hanem az a mandátumunk, hogy az Isten gondolatát mondjuk (A ti gondolataitok nem az én gondolataim, és az én gondolataim nem a ti gondolataitok!)

A tiszta tanítás mindig ellenszélben hangzik. Az ellenkezés bennünk is, rajtunk kívül is megtalálható. A tiszta tanítás nagy konkurenciaharcban zajlik. Ezerféle tetszetős, sőt az ember számára tetszetősebb tanítás hallatszik. A sokféle verzió mögött azonban csupán egyetlen erő, a mindent szétdobáló ördögi erő húzódik.

S ahol árad a kegyelem, ott még intenzívebben (be)próbálkozik a gonosz. Ennek esünk áldozatul sok esetben. Ezért állandó kontrollra van szükség. Belső és külső kontrollra. Az igével való töltekezésre, az önkritikus gondolkodásra, a megküzdött felismerésekre és az állandó külső szuper-vízióra. És még ez is csak az egyik oldal: az emberi. A Szentlélek munkájára van szükség – ezért pedig imádkozni kell, az áradásának pedig medret kell adni, és a medret tisztán kell tartani.

A tanítás – a biblikus és tiszta tanítás – pedig a reformátori „solus”-okban foglalható össze. Egyedül Krisztus, egyedül kegyelemből, egyedül hit által, egyedül a Szentírás. Igehirdetői, liturgusi, lelkipásztori, közösségvezetői munkánk tesztkérdései is ezek.

A legnagyobb gond, hogy nem tudatosan és észrevétlenül térünk el a tiszta tanítástól. S vagy nagyon keveset, vagy túl sokat adunk a ránk bízottaknak. Pedig egy a szükséges...

A liturgia vonatkozásában: a liturgia – mivel az ige lényegét és összesítését adja – elválaszthatatlan a tanítástól. Keleti orthodox testvéreink tanítanak minket arra, hogy ne feledjük: a liturgia imádkozott dogma. Tehát amit hiszünk, azt imádkozzuk. Csak az válik hitté, amit imádkozni tudunk. Csak azt szabad imádkozni, amit hinnünk is lehet és szabad. A lex orandi és a lex credendi szorosan összetartoznak. Másként közelítve: amit a liturgiában olvasunk, mondunk, imádkozunk, azt tanul-

ja meg, sőt azt hiszi a gyülekezet, az egyház népe. A liturgia tehát a tanítás eszköze is egyben. A hanyagul végzett liturgia, a nem végiggondolt liturgikus szöveg, a megváltás dramaturgiájává össze nem álló rend, a kihagyások és betoldások sora rosszat és rosszra tanít. Hatalmas a felelősség. A liturgia tudatos, átélt, felkészült, pontos végzése a tiszta tanítás kérdése is.

fegyelem

A tiszta tanításhoz fegyelemre van szükség. Külső fegyelemre és önfegyelemre. Isten nem a rendetlenség (az összevisszaság) Istene, hanem a renddé. A káoszban a teremtő isteni Szó rendet teremtett. A feje tetejére állt világot a Megváltás talpra állította. A bűn miatt működésképtelen világban az evangélium helyére tette a dolgokat. Az Isten megismerhető akarata rendet tesz kusza gondolatainkban, és még zavarosabb cselekedeteinkben. A rend és a fegyelem édestestvérek. Az tudja betölteni, megteremteni és fenntartani a rendet, aki fegyelmezett, fegyelmet tart. Aki fegyelmezett, az tartja magát a rendhez. Nem azért fegyelmezett, mert olyan alkat, hanem azért, mert jónak érzi, és jónak tartja a rendet, az Isten rendjét és ehhez igazodik.

A tanfegyelem az Isten igéjének az egyház által megharcolt, megismert, megértett formájához való ragaszkodás. Nem előírásokhoz való konok, gondolkodás nélküli ragaszkodás. Alázat! Elfogadom Isten igéjét – úgy, ahogy azt a bizonyoságtévők fellege, az egyház népe megismerte, hirdette, élte. Elfogadom, és aszerint hirdetem, adom tovább. Alázat arra, hogy meglássam, a liturgia nem egyszerűen emberi rend, emberi forma, emberi tanítás, amít tetszésemre alakíthatok, kényemkedvem szerint formálhatok, hanem „Liturgia Dei».

A gonosz állandóan ki akar minket emelni Krisztus igája alól, és a könnyebb, szabadabb életet kínálgatja nekünk – hátha bekapjuk a horgot. (Aki stólát hord, annak nagyszerű lehetősége van arra, hogy minden szolgálat előtt és után – sőt tudatosan viselve még alatta is – szembesüljön azzal, hogy Krisztus igáját vettük a nyakunkba. Ebből nem érdemes kibújni egy kis ficánkolás kedvéért.)

A fegyelem hiánya – fegyelmezetlenség – az is, ha úgy hiszem, én jobbat tudok, mint az előttem jártak, Isten évszázadokon át vándorló népe.

szabadság

A szabadság nem rendetlenség, hanem mozgástér. Nem korlátlanságot jelent, hanem a korlátok közt való szabad mozgást, kreativitást. Tudom a határait: ki vagyok én. Isten gyermeke és Krisztus egyházának tagja. Isten szolgája és emberek szolgája. Ez hallatlan kötöttség. Ez hallatlan szabadság! Megvan a kerete az életemnek – nem folyik szét értelmetlenül. De ebben a keretben szabadon mozoghatok és alkothatok. A saját korlátaimat figyelembe véve viszont minden lehetőségemet kihasználhatom. A tanár nem mondhatja a sajátját. A tanagyagot kell átadnia. A tanító nem ötletel, hanem a tudását adja tovább, – de szabad arra, hogy ehhez megfelelő formákat, megfelelő módszereket, megfelelő alkalmakat felhasználja. Isten szolgálói is így vannak. Adott az ismeret, adott a tanítás, adott a Szentírás. De Isten velem és általam hangszereli azt. Sőt – ami még ennél is nagyobb csoda – nem egy fix, változatlan tananyag átadására kötelez, hanem az élő igére. A nem csupán újra megszólaló, hanem a megszülető ige szolgájává, szószólójává tesz.

A liturgia – sokak számára kötöttség. Aki azonban belekóstol az ízébe, rájön a lényegére, élvezi maga is az Istentalálkozás e csodálatos alkalmát, az rájön, mekkora mozgástere van. Milyen módon fegyelmezi – egyik oldalon! Másik oldalon azonban olyan dramaturgia megformálója, megjelenítője lehet, amely igen gazdag eszköztárat használ fel. Hangok, csend, látvány, illat, tapintás, mozgás, játék. Az tud igazán szárnyalni, aki ismeri korlátait, komolyan veszi kötöttségeit. A liturgiában ezt élhetjük át.

tekintély

Emberek tekintélye, egyház tekintélye, szövegek tekintélye. Ezt ma nem szeretjük firtatni. Kényelmetlen téma. A deheroizálás és a detronizálás korában leépítünk minden tekintélyt. Egyházunk lassan belepusztul a tekintély-hiányában. S észre sem vesszük, hogy egy olyan ördögi folyamat részesei, pontosabban szenvedő alanyai vagyunk, ahol lassan semmi és senki (Senki) sem lesz szent. A liturgia egy tekintély-elvű világ része. (Lehet, hogy sokan tényleg így gondolkodnak: itt maradt csökevénye).

Én nem szégyellek beszélni sem püspöki tekintélyről, sem az egyház tekintélyéről, sem pedig a liturgia tekintélyéről. Nem azért, mert nem ismerem a püspököket. Szolgálatom úgy adta, hogy korábbi és mai püspököket egészen közelről ismertem, ismerem. Erényeiket és gyengeségeiket, képességeiket és gyarlóságukat, kincseiket és hiányosságukat. Egy sohasem volt kérdés számomra. A tekintélyük. Nem emberi tekintély ez. Isten szolgáinak tekintélye és méltósága. A tisztségük tekintélye és méltósága (ami természetesen a személytől nem választható el). Sokat bíztak rájuk, sokat is kérnek számon. Ne feledjük azonban, hogy az evangéliumok passzív szerkezetet használnak itt. Akikre sok bízott, azoktól sok kéretik számon. S a passzívum mögött mindig Isten személye áll. Nem mi bízunk sokat rájuk. A mi választásunk (értsd az egyház népének választása) által Isten hívott el egy vezetőt a szolgálatra. S a számon kérés sem egyszerűen arról szól, hogy aktuálisan tetszik-e a szolgálata, hanem hogy értük való imádságunkkal rábizzuk-e vezetőinket az őket is számon kérő és ítélő, ugyanakkor hozzájuk is kegyelmes Istenre.

Az egyház tekintélye sem abból adódik, hogy jól működő, sikeres közösség-e az, vagy sem. Az egyház tekintélye az egyházat teremtő Szentlélek tekintélye. Az egyház méltósága az Isten népének méltósága.

Van-e bennünk, egyháztagokban, lelkészekben, szolgálatttevőkben annyi alázat, hogy nagyra tartjuk-e Istent a szolgálataiban és a népében. Van-e bennünk akkora alázat, hogy elfogadjuk, Isten nemcsak rajtunk, hanem mások által is cselekszik, sőt mások jobb eszközei nálunk. Van-e bennünk annyi bizalom Isten iránt, hogy egyházát és népe vezetőit fel tudja használni akarata végrehajtásában, az üdvösség tervének megvalósításában. Isten mindig nagyobb.

A góg, a túlzott magabiztosság, a stabil önbizalom az ördög műve. Az alázat, az Isten-biztosság, az Isten iránti bizalom pedig a Szentlélek műve.

A tekintélyt minden áron aláásni akaró áldemokrácia önpusztítóvá válik az egyházban. A gonosz pedig röhög a markában, amikor az egyház önmagát számolja fel.

S hogy jön mindez a liturgia témához? A liturgia valóban a tekintély-elvű világ része. Ahol leborulunk Isten előtt, figyelembe vesszük és használjuk, amit Isten

népe kétezer éven keresztül csiszolt, elfogadjuk azt, hogy amit az egyház vezetői egyéni és közösségi döntéssel, felelősséggel és imádsággal elének tártak, az a tiszta tanítás és a hit működőképes eszköze, használható szerszáma.

El kell dönteni egyénenként is, együtt is, hogy demokráciát vagy teokráciát akarunk. Az egyik emberi találmány, a másik isteni rend.

liturgia

A liturgia találkozás. Találkozás mindkét irányban. Isten és ember randevúja, dialógusa, meghitt, életet formáló együttléte. Ember és ember találkozása, amely egy minőségi változás jelét hordja magán. Ti. azt, hogy az Istennel való találkozás után megváltozott emberek találkoznak. Az Isten-találkozás nem múlik el nyomtalanul. S a liturgiában, az istentiszteleten nem a közös érdekek, nem a közös szokások tartják össze az embereket, hanem a közös mennyei Atya, a közös Megváltó, az egy Lélek. Két ember közt a legrövidebb út Istenen keresztül vezet.

Ezért a liturgia nem egyszerűen emberi szokás-rend, még csak nem is emberi magatartás- és viselkedés-szekvencia, nem is csupán valamiféle speciális kommunikációs forma. A liturgia részesedés Isten jelenlétéből, ezért minden kis mozzanata, az egyház által fellelt, begyakorolt, kiérlelt, megcsiszolt kincse fontos. Ezért ragaszkodunk folyamatainkhoz, belső dramaturgiájához, megszületett szövegeihez, érett formáihoz, gazdag jelkép-kincséhez. Ezért nem elvenni akarunk belőle, nem lefaragva egyszerűsíteni, hanem a teljes gazdagságában megélni, s a magunk kincseivel tovább gazdagítani.

tanfegyelem és liturgia

A liturgia koncentrált ige. Érdemes így végiggondolni, végigelemezni minden mondatát. Nem nagyon találunk olyan akklamációt, olvasmányt, éneket, imádságot, nem nagyon lelünk olyan liturgikus tételt, ami ne bibliai idézet, parafrázis, vagy ige-reakció lenne. Ha az igére igaz, hogy egy iottányit elvenni és hozzátenni nem szabad, akkor gondoljuk meg, hogy a koncentrált igével, a liturgiával hogyan bánunk?

Lassan 12 éve nem gyülekezeti szolgálatot végzek. Nagyon sok helyen megfordultam ez alatt az idő alatt. Vendégszolgálaton éppen úgy, mint igehallgatóként. Alig volt olyan hely, ahol az Agendához tartották volna magukat lelkésztestvéreim. Az Agendahűség itt most nem egyik vagy másik könyvünkhöz való hűséget jelent, hanem az adott helyen kézben lévő könyv konzekvens használatát.

Vajon mi lehet ennek az oka?

- Talán liturgikailag műveltebb a mai lelkési kar, mint korábban s ezért képes önálló alkotásra, a korábnál minőségében jobb létrehozására, professzionális rögtönzésre. Bár csak így lenne, de nem feledhetjük, egy (ha nem két) emberöltőnyi kiesés volt megfelelő szintű liturgika-oktatásban. Utoljára magas szinten Pröhle professzor úr oktatott az 50-es évek végén.
- Talán úgy érezzük, hogy az istentisztelet elavult műfaj? Világszerte járta ilyen életérzés, de ezen már bő három évtizede túl van a világszertejárta.
- Talán az általános magyar igénytelenség beszűrődött a liturgikus gyakorlatunkba?

- Netán azzal akarunk korszerűek, modernnek lenni, hogy lazák vagyunk a liturgikus szolgálatban és kísérletezve, meg kötöttségeket feloldva „emberközelibbnek”, barátságosabbnak tűnünk?

Nem szabadna liturgusként egyetlen pillanatra sem feledni, hogy szent az a hely, ahol állunk, és le a sarukkal, különben nem a csipkebokor, de mi égünk el...

közösség

A maszek liturgia, az egyénieskedő rend, a felülbírált, átbarkácsolt és (legtöbbször) magunkhoz rontott szövegek kiszakítanak az egy szent egyetemes és apostoli egyházból. Kiszakítanak a közösségből.

Az egyház sohasem volt Robinsonok magánvállalkozása. Az egyház közösség, communio, communio sanctorum és communio viatorum egyszerre.

A „mindenki másképp csinálja” – a’la Locomotiv GT – nem a liturgiára vonatkozó és alkalmazható dal. Az egyház egységének egyik látható jele a liturgikus közösség. Nem az uniformis, hanem a sokszínű egység. Fegyelmezetten és szabadon. Egyéni ízzel, de a közösség részeként.

Az istentisztelet éppen abban segít, hogy a szubjektív vallásos érzés helyett az egyház hite szólaljon meg és éledjen. (ne bűneinket nézd, hanem egyházad hitét...) Individualista kegyesség helyett a közösség józanságot biztosító tanúságtétele ez. (A bizonyágtévők fellege). Korszellem helyett kipróbált tradíció. A közösség életét meghatározó demokrácia helyett teokrácia.

*

Az előadást követő beszélgetéshez a következő negatív példák átgondolása segíthet, válhat érdekessé:

- az invocatio, a gloria és az áldás használati torzulása („legyen a mi istentiszteletünk az Atya...”, – „dicsőség legyen az Atyának...” – ezek így gyenge emberi óhajok, szemben az isteni szándék szikár bejelentésével)
- a konferálgatás (a liturgiai tételek hosszan tartó, magyarázgató bejelentése – a konferálás a liturgia lényegétől idegen)
- a felnőtt keresztség (fogadalommal megerősítve – felül akarjuk írni a gratia praeveniens tényét?)
- az arányok eltolódása (igehirdetés-hirdetés – amikor a negyed órás prédikációt húsz perces hirdetést követ)
- az idővel való rossz gazdálkodás (a liturgia feszességének elvesztése, amikor lötyög, húzódik, szétfolyik a rend).

*

Egy következő tanulmány anyaga kellene, hogy legyen az, miként jelennek meg az alapvető tanítások az istentisztelet struktúrájában, dramaturgiájában és szövegeiben: szentháromságtan, teremtés – gondviselés – megváltás – megszentelés, incarnatio. Ha ugyanis ezeket megvizsgáljuk, akkor kiderül, a liturgia valóban a teológia teljességét hordozza.

Ittész Gábor

Melanchthon halk léptei Luther az *Ágostai hitvallásról*¹

Kétszeresen is időszerű 2010-ben az *Ágostai hitvallásról* beszélni. Idén emlékezünk szerzőjének, az 1560. április 19-én elhunyt Melanchthonnak (szül. 1497) a 450. halálévfordulójára. De maga a hitvallás is jubilál, június 25-én ünnepeltük felolvasásának 480. évfordulóját.² Erről a napról írta – Bernhard Lohséra (1928–1997) hivatkozva – REUSS András (1938–) a *Confessio Augustana* új magyar kiadásának nagyívű kísérőtanulmányában, „megérdemli, hogy 1517. október 31-éhez hasonlóan a reformáció ügye szempontjából nagyra tartsuk” (2008, 124). Ahogy tanulmányom címe is jelzi, a hitvallásra és szerzőjére egy apró, ám mégis jelentős részlet felidézésével szeretnék emlékezni és emlékeztetni.³ Éppen az *Ágostai hitvallás* kapcsán beszélt ugyanis Luther (1483–1546) reformátortársa „halk lépteiről”, ami a Melanchthon-kritika egyik legfelkapottabb kifejezésévé és – egy kis átalakítással – a reformátor egyik legismertebb *epithetonjává* vált. „Epitheton *ornans*”-ról aligha beszélhetünk, mivel – mint látni fogjuk – a jelzőt sokkal inkább Melanchthon elmarasztalására, mint dicséretére használták, s éppen ez teszi indokolttá, hogy a kérdéssel részletesebben is foglalkozzunk.

Rögtön az elején meg kell azonban jegyezmem, hogy a nehézség – a Luther szavaiból kihallott elmarasztaló ítélet – elsősorban a német szakirodalomban jelentkezett, és nekünk, magyaroknak – talán elsősorban nyelvi okokból – többé-kevésbé sikerült elkerülnünk a recepciótörténetnek ezt a vargabetűjét. Melanchthon születésének 450. évfordulóján WICZLIÁN Dezső (1901–1961) fenntartás nélküli elismeréssel beszélt az *Ágostai hitvallásról* mint a 20. század derekán is iránymutató, ökumenikus jelentőségű iratról (1947, 5), s nem tett említést Luther kifogásairól, noha ünnepi köszöntője – amely jórészt a kortárs nyugati tudományos konszenzust közvetítette a magyar hallgatóság felé – egyébként nem kevés kritikus megállapítást is tartalmazott, és Lutherrel való – Melanchthonra nézve előnytelen – szembeállításával is találkozhatunk benne (kül. 1947, 3).⁴ BOTTA István (1918–1999) a „halk léptek” kapcsán azt hangsúlyozta, hogy ezek „ellenére a reformátorral [Luterral] való „együtt lépegetés” jellemezte Melanchthont” (1978, 155). A hitvallás már idézett új kiadásában pedig Reuss András anélkül elemezhetette árnyaltan és viszonylag bőven Melanchthon szerepét,⁵ hogy Luther feltételezett kritikájával érdemben

¹ Ez a tanulmány a Nyugati (Dunántúli) Evangélikus Egyházkerület lelkészevangélizációján Gyenediáson, 2010. június 15-én elhangzott előadás szerkesztett változata.

² Gyenediási előadásom elhangzását mindössze tíz nap választotta el a pontos évfordulótól.

³ A Gyenediáson elhangzott előadásomban három témát tárgyaltam, amelyek közül itt a másodikat dolgozom fel. A másik kettőre – egyrészt arra a vádra, hogy Melanchthon a filozófia kovászával megromtotta a tiszta lutheri tanítást, másrészt pedig az 1548. április végén Christoph von Carlowitznak írt levelére – önálló tanulmányokban térek majd vissza.

⁴ Vö. 27. jegyz., lent. A Melanchthon-recepció történetének vázlatos áttekintéséhez és ezen belül a 20. század derekára jellemző értelmezésekhez I. ITTÉSZ (megjel. alatt).

⁵ Kül. REUSS (2008) 100, 104–106, 115, 123, 126–127, 135, 139–142.

számot kellett volna vetnie.⁶ Ez a kép önmagában nem szorul érdemi korrekcióra, de kiegészíteni talán érdemes, hiszen az olyan értelmezéstörténeti csapdák is szolgálhatnak tanulságokkal, amelyekbe mi magunk nem estünk bele; ráadásul azt a sztereotípiát, amelyet a kérdéses német olvasat táplált, mi sem tudtuk egészen elkerülni.

Halk léptek

Közel tízéves távollét után, 1530 tavaszán a frissen megkoronázott V. Károly császár (1500, 1519–1556, 1558) – aki utoljára a Luthert átokkal sújtó wormszi birodalmi gyűlés idején (1521) tartózkodott az Alpoktól északra – visszatért Németországba, hogy miután békét kötött a külső ellenséggel, végre rendezze a birodalmát belülről megosztó új vallási mozgalom kérdését is. A célt egy újabb birodalmi gyűlésen kívánta elérni, amelyet Augsburgba hívott össze. A szász küldöttség május legelején érkezett meg a gyűlés színhelyére. Állhatatos János választófejedelem (1468, 1525–1532) kíséretében ott volt Melanchthon is, a császári átok alatt álló Luther azonban csak a szász terület legközelebbi csücskéig, Coburgig kísérhette el őket, és a következő hónapokban csak gondolatban, imádságban és levélben lehetett velük.

Az eredetileg apológiának tervezett hitvallás első fogalmazványával május 11-ére készült el Melanchthon, s azt természetesen Coburgba is elküldte.⁷ Erre válaszul írta Luther május 15-én Állhatatos Jánoshoz címzett levelében: „Eloolvastam Fülöp mester apológiáját⁸: egészen jól tetszik nekem. Nem is tudnék rajta semmit sem javítani vagy változtatni. Ez nem is volna helyén való, mert *én nem tudok oly csendesen és halkán lépni*” (LMM 6:60, kiemelés itt és a következőkben tőlem – I.G.). Rajter János 1914-es fordítását megelőzően a 19. század végén PETHES János (1857–1928) így magyarította ezt a szakaszt: „Nekem ez a munkálat a maga egészében tetszik; nem tudok rajta se javítani, se változtatni. Nem is illenék ez, mert *én nem tudok oly szelíden és simán járni, mint Melanchthon*” (1897, 46). Egyik fordításból sem könnyű negatív értékítéletet kihallani, magyarul tehát már ezek az olvasatok is a Wicziánál, Bottánál és Reussnál látott értelmezéseket előlegezik meg.

A német eredeti sorsa azonban máshogy alakult: „Ich hab M[agister] Philippen Apologia vberlesen, die gefellet mir fast [= sehr] wol, vnd weis nichts dran zu bessern noch endern, Wurde sich auch nicht schicken, Denn *ich so sanfft vnd leise nicht tretten kan*” (WA Br 5:319.5–8, Nr. 1568). Az eredeti szöveg értelmezéstörténetének megértéséhez tudnunk kell, hogy a Luthernál szereplő „so . . . leise . . . tretten kann” ragozott igealak (a magyar fordításokban kb. „tudok . . . oly halkán lépni”) a hivatkozásokban gyakran egyszerűsödik a *leisetreten* főnévi igenévre, illetve a *Leisetreten*, *Leisetritt* vagy *Leisetretere* főnévi formára, és ez utóbbiaknak már egyértelműen negatív konnotációi vannak a németben; a Duden szótár *abwertend* („pejoratív”) minősítéssel látja el őket. Aki így viselkedik, annak a szótári meghatározás szerint „nincs civil kurázsija” (2007, s.v. ‘Leisetreter’).⁹ Luther maga is használja a főnévi alakokat

⁶ „Nincs semmi nyoma annak, hogy [Luther] elmarasztalta volna Melanchthon írását” (REUSS 2008, 105). Vö. 12. jegyz., lent.

⁷ Vö. MBW 905.1, T4/1:165.1 = WA Br 5:314.1, Nr. 1565.

⁸ Itt és a további idézetekben az *Ágostai hitvallásról* – és nem annak apológiájáról – van szó.

⁹ Az eredetiben: „keine Zivilcourage hat”. A magyar lelőhely nélkül megadott szakaszok fordításai tőlem – I.G.

ilyen negatív értelemben (NEUSER 1981, 32–36). Ennek fényében a kritikus tagmondat magyar fordítása talán pontosabb lenne így: „mert én nem tudok oly ügyesen settenkedni” – s még az a kérdés is felvethető, hogy magyarul esetleg nem azért kerültünk-e el bizonyos vargabetűket, mert túlságosan literálisan és valójában nem jól – konnotációinak teljes gazdagságában – értettük az eredeti szöveget.

Nem mellékesen azt is érdemes megjegyezni, hogy 1549-ben Matthias Flacius Illyricus (1520–1575) kiadta Luthernek az 1530-ban, az augsburgi birodalmi gyűlés alatt Melanchthonhoz írt leveleit annak válaszai nélkül.¹⁰ A vállalkozás célja az volt, hogy egy új történelmi helyzetben – az evangélikusok számára szinte megsemmisítő vereséggel végződő schmalkaldeni háború (1546–1547) után kibontakozó katolikus restaurációs kísérlet idején – bizonyítsa Melanchthon gyengeségét, illetve megalkuvását, s ezáltal lejárassa az új szász választófejedelem, Móric (1521, 1541/1547–1553) szolgálatában a kompromisszum lehetőségeit kereső és a birodalom békéjének és vallási egységének megőrzésén fáradozó reformátort.¹¹ A kiadás propagandafogásként egyértelmű sikertörténet lett, és – a Flacius körül csoportosuló „gnesio-lutheránusok” többi vitairatával együtt – hosszú távú következményekkel járt az egyháztörténetírásban. Hatása még a 20. században is kitapintható: Dietrich Bonhoeffer (1906–1945) unokatestvére és barátja, Hans Christoph von Hase (1907–2005) 1940-ben könyvet írt a császári törekvésekkel szemben 1548-tól Flacius vezetésével Magdeburgban kibontakozó ellenállásról. Ennek a hitleri harmadik birodalomban nyilvánvaló aktualitása volt (SIEMON-NETTO 1995, 91–98), de bármilyen inspirálólag hatott is a történelmi példa a 20. századi egyházi ellenállásra, ezzel együtt a gnesio-lutheránusok elfogult Melanchthon-értelmezését is tovább élte (vö. SCHEIBLE 1997, 192).

Ákár a nyelvi konnotációk, akár a gnesio-lutheránus polémia – vagy esetleg valami más – az oka, egyes német kutatók ma sem tudják pozitív értelemben olvasni Luther sorait.¹² Fenntartásaikat a történelmi kontextus néhány további mozzanata is erősíteni látszik, a birodalmi gyűlés alatt folytatott levelezésük során ugyanis Luther több ízben igyekezett Melanchthon hitét erősíteni. Ebben sokan az utóbbi kishitűségének, gyengeségének bizonyítékát látták – ami nyilván nem teljesen független a Flacius-féle beállítástól. Különösen az 1530. június végén kelt levelek érdekesek témánk szempontjából, ezért ezeket röviden meg kell vizsgálnunk.

Coburgi vizsgálató levelek Melanchthonnak

Luther számára nem teremtett könnyű helyzetet, hogy csak távolról vehetett részt az eseményekben. Talán ennek is része volt abban, hogy jóval hamarabb feladta

¹⁰ *Aliquot epistolae reverendi patris pie memorie D. Martini Lutheri quibusdam Theologis ad Augustana Comitina. Anno 1530. scriptae, de conciliationibus Christi & Belial disserentes, ex quibus multa remedia presentibus Ecclesiae morbis salutaria, peti possunt. Et quaedam alia lectu digna: VD16 L 3725 (vö. VD16 L 3723–3724 és 3726–3730), digitalizálva: http://daten.digital-sammlung.de/~db/0003/bsb00035539/image_1 (megnyitva 2010. augusztus 25.).*

¹¹ Vö. SCHEIBLE (1997) 153–154 és WENGERT (2005) 457. Az ún. interim körüli küzdelmeket részletesebben tárgyalom már említett tanulmányomban (Irtás megjel. alatt), ill. gyenesdiási előadásom másik témáját feldolgozó cikkemben, amely várhatóan a *Keresztyén Igazság* következő (ú.f. 88.) számában jelenik meg.

¹² Pl. NEUSER (1992) 55 és 61j. A kérdés részletes tárgyalása nélkül egy jegyzetben REUSS is utal az értelmezést övező német vitákra és hivatkozik további (korábbi) kritikus olvasatokra (2008, 104–105j.).

az augsburgi megegyezés reményét, mint Melanchthon. 1530 júniusában ráadásul akadozott is a levelezés Augsburg és Coburg között, amin Luther megsértődött, és három hétig ő sem írt, pedig Melanchthon kérte és várta a tanácsát és közreműködését,¹³ különösen az akkor még a svájciakkal szimpatizáló Hesseni Fülöp őrgrof (1504, 1509/1518–1567) megnyerésével kapcsolatban. Húsz nap hallgatás után, június 27-én – tehát immár az *Ágostai hitvallás* felolvasása után, bár még Melanchthon erről szóló beszámolójának érkezése előtt – írt újra Luther. Ez a reformátor egyik leghíresebb vigasztaló levele, amelyben erős szavakkal inti Melanchthont a kishitűségtől és aggodástól. Luther szerint ezekre nincs ok, s Melanchthonnak inkább Isten segítségében kellene bíznia, illetve hitéért akár a halált is vállalnia.¹⁴

Két nappal később, miután megkapta Melanchthon június 26-án és 27-én kelt leveleit, Luther újra írt válaszolva arra a kérdésre, mit lehet még engedni a tárgyalásokon.¹⁵ Álláspontja szerint egyrészt semmit: „Az én szempontomból már túlságosan sokat engedtet nekik az apológia. Ha ezt nem fogadják el, igazán nem tudom, miben engedhetnék még nekik, kivéve, ha okaikat látom és világosabb beszédet, mint aminőt eddig láttam. . . [H]a Isten is úgy akarja, nem fogok feladni semmit, történjék bármi” (LMM 6:61).¹⁶ Másrészt viszont a levél lezárása után egy utóiratot fűzött hozzá, mivel elbizonytalanodott, hogy Melanchthon kérdését kellőképpen megválaszolta-e. A pontosítással azonban aligha volt kiegészítve az Augsburgban tárgyaló reformátortárs, hiszen ha Luther előbb azt mondta, már így is túlságosan sokat engedtek az ellenfélnek, most éppen az ellenkezőjét állította. Az evangéliumon kívül bármi feladható: „En hajlandó vagyok nekik mindenben engedni, ahogy azt mindig hangoztattam, csak az evangéliumot hagyják nekünk szabadon” (LMM 6:62).¹⁷ A kettősséget¹⁸ azért is fontos észlelnünk, mert adalékul szolgál a levél, illetve levelek¹⁹ értelmezéséhez, ahol Luther így inti és bátorítja kollégáját: „Az ügy kimenetele aggodalommal tölti el kegyelmedet, mert nem tudja megérteni. De én azt mondom: ha ésszel meg lehetne érteni, akkor nem szívesen lennék a dolognak

¹³ SCHEIBLE (1985) 46 (vö. PETHES 1897, 48). Az itt következő összefoglalás jelentős mértékben támaszkodik Heinz SCHEIBLE kutatásaira (1985; 1997, 153–158).

¹⁴ WA Br 5:398–400, Nr. 1605 = MBW 944, T4/1:272–282; Flacius ezt is felhasználta egykori tanára ellen 1549-ben.

¹⁵ WA Br 5:405–408, Nr. 1609 = MBW 946, T4/1:283–293; magyarul LMM 6:61–62, ford. Rajter János.

¹⁶ WA Br 5:405.19–22,25–26 = MBW 946.2, T4/1:289.19–290.22,24–26. Érdemes megjegyezni, hogy a magyar fordításból – jelzés nélkül – kimaradt az idézetet megelőző mondat, amelyben Luther a fejedelem nézőpontjából fontolja meg a kérdést (WA Br 5:405.18–19 = MBW T4/1:289.18–19). Az idézetet nyitó „Pro mea persona” („Az én szempontomból”) ezt a szembeállítást teljesíti ki, de – amint arra Hanns RÜCKERT már 1936-ban emlékeztetett (67–72) – ez csak az eltérő helyzetükből adódó különbségtételt és nem a másik álláspontot elmarasztaló értékítéletet jelent. Luther hitvallási helyzetben sem abszolutizálta a maga útját (SCHEIBLE 1985, 47; vö. WENGERT 1999b, kül. 70, 82, 85, 88).

¹⁷ WA Br 5:406.87–88 = MBW 946.9, T4/1:293.82–83.

¹⁸ Ehhez hozzátehetjük még azt a megjegyzését is, amelyben az előző levél hatásával kapcsolatos bizonytalanságát fogalmazza meg. Ennek oka két nappal a levél megírása után csak a saját hangvételeivel kapcsolatos kételyek lehettek, nem Melanchthon reakciója: „Utolsó levelemben vigasztalással szolgáltam. Adná Isten, hogy ez a levél ne halált, hanem életet jelentene kegyelmed számára” (LMM 6:61; WA Br 5:406.53–54 = MBW 946.7, T4/1:49–50).

¹⁹ Beleértve egy másnap, 1530. június 30-án kelt hasonló levelet is (WA Br 5:411–413, Nr. 1611 = MBW 950, T4/1:305–314). Luthernek ezt a három Melanchthonhoz írt levelét már régóta egy csokorba kötve elemzik.

részese, még kevésbé feje vagy kezdeményezője. Isten a mi dolgunkat oly helyre tette, melyet meg nem fognak találni sem rhetorikájukban, sem filozófiájukban. Ez a hely a hit, ahol minden dolog vagyon, melyet sem szemmel nem láthatunk, sem értelemmel fel nem foghatunk. Aki ezeket a dolgokat szemmel láthatókká, kézzel foghatókká akarja tenni, mint ahogy azt kegyelmed akarja, annak a jutalma sírás és jajgatás” (LMM 6:61–62).²⁰

Erős szavak ezek, de óvatosan kell őket kezelnünk. Az idézetek ugyan Melanchthonról szólnak, de történelmi forrásként csak Lutherra vonatkozóan vehetjük őket figyelembe. Valójában nem arról közvetítenek információt, milyen volt vagy hogy viselkedett Melanchthon 1530 nyarán, hanem arról, hogyan látta őt Luther – több mint 150 mérföldről, egy számára is nagyon megterhelő helyzetben. Ebből természetesen nem következik, hogy Melanchthonnak ne lett volna szüksége kollégája támogatására. Melanchthon valóban kimerült volt 1530 júniusának második felében, de az előző hetekben–hónapokban rá háruló feladatok és a történelmi pillanat súlyának ismeretében ebben semmi rendkívüli vagy meglepő nincs. Ráadásul hallgatásával maga Luther is súlyosbította a helyzetet, s amikor Melanchthon éppen neki festi le magát gondterheltnek és hangsúlyozza aggodalmait,²¹ ebben joggal érezhetünk retorikai színezetet is: a hallgatásba burkolózó, sértődött Luthert valahogy szóra kell bírni a távolból, hiszen tanácsára valóban égető szükség lenne²² (SCHEIBLE 1985, 50). Az *Ágostai hitvallás* felolvasása (június 25.), Luther hallgatásának vége (június 27.) és a Melanchthon többszöri sürgetésére Hesseni Fülöpnek végül mégis megírt levél²³ időben közel esik egymáshoz. Hogy melyiknek mekkora része volt abban, hogy a konfliktus – amelynek középpontjában nem annyira Melanchthon kishitúségét, mint Luther sértődését és aggodalmát kell látnunk – megoldódott, nehéz megmondani. Tény azonban, hogy Melanchthon csak röviden válaszolt Luther vigasztaló leveleire,²⁴ a későbbiekben pedig sehol nem tért vissza rájuk (SCHEIBLE 1997, 156). Mindenesetre egy rövid epizódról van szó, amire Luther híres leveleinek időbeli szoros összetartozása is emlékeztet: mindössze néhány nap leforgása alatt születtek.

Ezt két okból is fontos tisztázni. Egyrészt félreértés lenne úgy általánosítani a helyzetet, mintha az Augsburgban töltött mintegy hat hónap során Melanchthon folyamatosan a csüggedés szélén állt volna, és csak Coburgban veszteglő reformártortársa levelei tartották volna benne a lelket. Másrészt ez az általánosítás azzal a

²⁰ WA Br 5:406.54–61 = MBW 946.7, T4/1:291.50–292.57.

²¹ MBW 927.3, T4/1:242.17 = WA Br 5:365.16, Nr. 1589, 1530. június 13.; MBW 940.1, T4/1:265.1–266.13 = WA Br 5:396.2–397.14, Nr. 1604, 1530. június 26.

²² Melanchthon Veit Dietrichet (1506–1549) is insturálta, aki Luther asszisztenseként működött Coburgban, hogy levelét szükség esetén a címzett akarata ellenére is olvassa fel neki (MBW 941.1, T4/1:267.7–8 = WA Br 5:396, Nr. 1604 bevez., 1530. június 26.).

²³ WA Br 5:328–332, Nr. 1573, 1530. június 22.; datálásához vö. WA Br 13:134 és Scheible (1985) 45, 49 és 58j.

²⁴ MBW 960.1, T4/1:341.1 = WA Br 5:446.1–2, 1530. július 8.; vö. MBW 948.1, T4/1:297.1–3 = WA Br 5:423.1–3, Nr. 1616, 1530. június 30. Témánk szempontjából mellékes, de a magyar olvasó számára érdekesség, hogy Melanchthon ebben a levélben említi (MBW 948.3, T4/1:17–19 = WA Br 5:424.17–20), hogy Ferdinánd király (1503, 1526–1564, 1556-tól német-római császár) visszafoglalta Budát, bár ez csak a városra igaz, a vár továbbra is a török szövetségésének, Szapolyai Jánosnak (1487, 1526–1540) a kezén maradt.

veszéllyel is jár, hogy Melanchthon egész augsburgi működését ennek a – legfeljebb átmenetileg fennálló – aggodalomnak vagy kétségkedésnek az okozataként fogjuk fel. Ennek pedig könnyen az lehet a következménye – és erre már a birodalmi gyűlés idején is akadt példa²⁵ –, hogy Melanchthon kompromisszumkeresését az óhitűeknek tett – és Luther által kifogásolt – túlzott engedményekként értelmezzük. Ezzel szemben a valós helyzet az volt, hogy egyrészt Melanchthon kimerültsége egy rövid időszakra korlátozódott, másrészt a tárgyalások során semmi olyat nem ajánlott a megegyezés érdekében, amit Luther és a szász küldöttség ne vállalt vagy vállalhatott volna,²⁶ harmadrészt pedig kompromisszumkereséséért elsősorban *politikai* okokból érték támadások már 1530-ban, mivel a tekintélyes szabad birodalmi város, Nürnberg saját kiváltságainak védelme érdekében nem osztotta – sőt elfogadhatatlannak tartotta – a szász teológusok és politikusok által nagyon is lehetségesnek ítélt kompromisszumokat. Melanchthon az ő szempontjukból – és nem Lutheréból – tett (pontosabban lett volna hajlandó tenni) „túl nagy” engedményeket az óhitűeknek. A megegyezés érdekében folytatott különtárgyalásai semmiképpen nem tekinthetők árulásnak, sőt valószínűleg a kezdetektől volt ezekhez szász udvari felhatalmazása (SCHEIBLE 1985, 40–45; PETERS 2000, kül. 178–179 és 185–186).

Osiander, majd Flacius értelmezéseinek alapvető szerepe volt abban, hogy Luther coburgi leveleit – és itt elsősorban a június végén kelt három vigasztaló levélre gondolok – évszázadokig Melanchthonra vonatkozó forrásként kezelték, s így hozzájárultak a kétségkedő Melanchthon / hitben erős Luther sztereotípiájának kialakításához.²⁷ A sztereotípiá beárnyékolta az előbbi augsburgi működésének értékelését, amelyben így a megegyezés érdekében tett túlzott – és Luther által kifogásolt – engedményeket vélték felfedezni. Ez a tágabb augsburgi kontextus pedig óhatatlanul befolyásolta a *leise treten* értelmezését is.

Luther az *Ágostai hitvallásról*

Mindezzel szembe kell állítanunk a lutheri kifejezés már idézett eredeti kontextusán kívül két további szöveghelyet, ahol Luther az *Ágostai hitvallást* értékeli.²⁸ Az első egy 1530. július 3-án, tehát a hitvallás felolvasása után kelt levél, amelyben Luther a végleges szövegváltozatról ír Melanchthonnak: „Tegnap figyelmesen újra elolvastam az egész apológiádat, és rendkívül tetszik.”²⁹ Ebben ugyanaz a feltétel

²⁵ Andreas Osiandernek (1498–1552) a nürnbergi kollégáihoz 1530. július 5-én írt levelét idézi SCHEIBLE (1985, 50–51; vö. CR 2:163–164, Nr. 759). Osiander Luther leveleit is elküldte Nürnbergbe, és azok az ellenfelekhez is eljutottak.

²⁶ Vö. MBW 1053, T4/2:620–623, kül. 622.21–22, Melanchthon Joachim Camerariusnak [1500–1574], 1530. augusztus 31. L. még MBW 1064.2, T4/2:644.17, Melanchthon Camerariusnak, 1530. szeptember 5. Láttuk, hogy amikor Luther Melanchthont a túl sok engedményért kritizálta, azt rögtön vissza is vette. Egy augusztus végi levélben is csak óvja attól, nehogy túl messzire menjen (MBW 1047.4, T4/2:607.33–40, 1530. augusztus 26.), nem azt állítja, hogy ez már megtörtént.

²⁷ A sztereotipizálás „klasszikus” példájaként I. WICZIAN (1947) 3; kritikus elemzéséhez pedig vö. SCHEIBLE (1985); WENGERT (1995) és (1999a), kül. 9–14.

²⁸ Az ugyanebben az időben, 1530. július 6-án Conrad Cordatusnak (1480k.–1546) írt levél (WA Br 5:441–443, Nr. 1626) – amelyet REUSS (2008) 123 is idéz – nem az iratra magára, illetve szövegére, hanem a hitvallás aktusára vonatkozik (WA Br 5:442.12–14).

²⁹ „Relegi heri tuam Apologiam diligenter totam, et placet vehementer” (WA Br 5:435.4–5, Nr. 1621 = MBW 951.2, T4/1:318.4–5).

nélküli elismerés szólal meg, mint a május közepén a választófejedelemnek írt levélben.³⁰

Fenntartásokat csak egy néhány héttel később, július 21-én Justus Jonasnak (1493–1555) címzett levélben fogalmaz meg: „Most azonban látom, mit jelentettek azok a követelések, hogy feladnátok-e további cikkelyeket. Hiszen még most is él a sátán, és jól tudja, hogy apológiátok halkán lépked és nem foglalkozott a purgatóriumról, a szentek tiszteletéről és főként az antikrisztusról, a pápáról szóló cikkekkel.”³¹ Az eredeti latin szövegben – egy *accusativus-cum-infinitivo* szerkezetbe ágyazottan – a *leise treten* főnévi igenév németül olvasható! Nem elhanyagolható részlet, hogy a kontextust itt is a másik oldalnak, az óhitűeknek teendő engedmények jelentik. Mivel az *Ágostai hitvallás* olyan óvatos, és kerül bizonyos kényes kérdéseket, az ellenfelek további engedményeket követelnek — mondja Luther. Ez azonban nem annyira a hitvallásról szóló értékítélet, mint inkább a Róma-párti oldal hozzáállásának elemzése (SCHEIBLE 1985, 55).

Ami pedig a nevesített hiányokat illeti, Luther már június végén elkezdte a munkát *A tisztító tűzről szóló tan visszavonásán*,³² ez azonban – mint láttuk – nem tartotta vissza attól, hogy július 3-án Melanchthonnak fenntartások nélküli elismerését fejezze ki az *Ágostai hitvallással* kapcsolatban. A szentek tiszteletéről az első rész utolsó, XXI. cikkében beszél a hitvallás (ÁH 37–38). Feltételezhető tehát, hogy Luther esetleg egy hiányos példányt olvasott, vagy a levél írásakor nem lapozta föl a szöveget, és csak emlékezetből nevezett meg – pontatlanul – néhány tematikusan összefüggő kérdést, amelyet a hitvallás nem tárgyal részletesen. Ez a nagyvonalúság csak akkor lenne aggályos, ha valóban az ágostai szöveget – és nem az ellenfelek manővereit – akarná értékelni.

A pápaság témáját kettős megnevezéssel illeti Luther a levélben („de antichristo Papa”), és ez leglább kétféle értelmezésre ad lehetőséget: Luther hiányolhatja a pápa, vagyis az antikrisztus hatalmának tárgyalását, vagy hiányolhatja a pápáról *mint* antikrisztusról szóló cikket. Az *Ágostai hitvallás* XXVIII. cikke (ÁH 59–67) foglalkozik az egyházi hatalommal, s bár a témát elsősorban a *püspökök* – és nem csak a pápa – joghatóságának kérdéseként tárgyalja, a pápaság mint az egyházi hatalom kérdésének átgondolása egészében nem hiányzik belőle. Másrészt Luther a Jonasnak címzett levél megírása előtti napon kezdett el dolgozni *A kulcsokról* szóló vitairatán,³³ azonban ebben sincs szó a pápáról mint antikrisztusról (SCHEIBLE 1985, 56).

³⁰ A következő – ellentétes kötőszóval bevezetett – mondat („Sed erras et peccas in uno...”, WA Br 5:435.5 = MBW T4/1:318.5–6, itt 3. személyben) nem a hitvallást, hanem Melanchthon azzal kapcsolatos várakozásait kritizálja, ahogy arra már többen felhívták a figyelmet (SCHEIBLE 1985, 52).

³¹ „Sed nunc video, quid voluerint istae postulationes, an plus articulorum haberetis offerendum. Scilicet Satan adhuc vivit, et bene sensit Apologiam vestram *leise treten* et dissimulasse articulos de purgatorio, de sanctorum cultu, et maxime de antichristo Papa” (WA Br 5:496.7–9, Nr. 1657; kiemelés tőlem – I.G.). Vö. REUSS (2008) 127.

³² LMM 6:65–100, ford. Arany Nándor (1530, WA 30°:360/367–390); a datáláshoz l. LMM 6:67 és WA Br 5:419.47–49, Nr. 1614, Luther Johannes Brenznek (1499–1570), 1530. június 30. Az irat magyar fordításának szerkesztői bevezetőjén jól érezhető a coburgi levelek „flacista”-kritikus értelmezésének hatása (LMM 6:67–68).

³³ LMM 6:101–165, ford. Masznyik Endre (1530, WA 30°:428/435–507); a datáláshoz l. LMM 6:103 és WA Br 5:488.11, Nr. 1654, Luther Wenzeslaus Lincknek (1483–1547), 1530. július 20.

A Jonasnak küldött „hiánylajstromot” ezért aligha tekinthetjük Luther mértékadó szakvéleményének az *Ágostai hitvallás*ról. Ebben a minőségében az egyrészt erősen pontatlan lenne, másrészt nehezen lenne összeegyeztethető Luther korábbi állásfoglalásaival, harmadrészt Luther – bár láthatólag meglett volna rá a lehetőség – nem igyekezett ezeket a hiányokat pótolni, ami szintén nehezen magyarázható, ha a kihagyásokat valóban olyan súlyosnak érezte volna. Sokkal inkább REUSS Andrásnak lehet igaza, aki éppen *A tisztító tűzről* előszavára hivatkozva (LMM 6:70) így összegzi az itt elemzett szakasz jelentőségét: „A felsorolás ellenére Luther nem az egyik vagy másik tételt hiányolta csupán, hanem úgy értékelte, hogy az óhitűek egyetlen tételüket sem akarják tévesnek elismerni vagy korrigálni, ezzel egyenesen a Szentlélek elleni bűnbe esnek, s közben üldözik azokat, akik a nyilvánvaló hazugságokat hitcikkeként el nem ismerik” (2008, 127).

Luther tehát kétszer nyilatkozott az *Ágostai hitvallás* tartalmáról – először 1530. május 15-én a választófejedelemnek, másodszer július 3-án Melanchthonnak –, és bár lett volna módja kritizálni, mindkétszer egyértelműen pozitívan foglalt állást. Ezt a *leise treten* értelmezésénél feltétlenül figyelembe kell venni. Luther vagy elmentmondásosan nyilatkozott a hitvallásról, vagy a *leise treten* mégiscsak „csendes lépés” és nem „settenkedés”. Láttuk, hogy ez a német szövegben szereplő igei alaktól nem esik olyan távol, mint a szakirodalomban gyakran felbukkanó főnévi forma konnotációjától, s persze az sem zárható ki – még ha bizonyítani szinte lehetetlen is –, hogy Luther ezzel a szóhasználattal ironizál (SCHEIBLE 1985, 52–53), vagyis a jelentés konnotációja negatív, de nem ezt, hanem éppen az ellenkezőjét (ebben az esetben a „halk lépés” szó szerinti denotációját) kell a szerző szándéka szerinti jelentésként érteni. Ez az olvasat azonban szintén megerősíti, hogy a „halk lépést” hiba volna az *Ágostai hitvallás* tartalmi kritikájaként az óhitűeknek tett túl sok vagy túl nagy engedmény miatti elmarasztalásként értelmezni.

* * *

Luther tehát nem bírálta az *Ágostai hitvallást* – éppen ellenkezőleg, feltétlen elismeréssel nyilatkozott róla. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy ne érezte vagy gondolta volna azt, hogy más lenne a hitvallás, ha ő fogalmazta volna meg. A „lépés csendessége” utalhat erre a különbségre is, amely azonban stílárius, nem tartalmi vagy lényegi.³⁴ Luther többször reflektált maga és Melanchthon különbözőségére ilyen értelemben, ezek a szembeállítások azonban inkább a reformátortárs javára billennek.³⁵ Luther nagyra értékelte Melanchthon stílusát és humanista írói kvalitásait. Egy sokszor idézett szellemes aforizmában, amelyet krétával az asztalra írt, nem csak kettőjük különbségét, hanem két további jelentős kortársról alkotott véleményét is összegezte: „Tartalom és forma [szó szerint *dolog* vagy *ügy* és *szavak*]: Fülöp; forma tartalom nélkül: Erasmus; tartalom forma nélkül: Luther; se forma,

³⁴ Melanchthon maga is úgy ítélte meg, hogy a hitvallást szelídebbnek fogják tartani, mint amilyet az ellenfelek érdemeltek (MBW 933.1, T4/1:252.1–2, Joachim Camerariusnak, 1530. május 19.).

³⁵ Ennek egyik leggyakrabban idézett locusa WA 30ⁿ:68.12–69.1; magyarul több fordítása is ismert: PETHES (1897) 17–18; BOTTA (1978) 153 (a vonatkozó fejezet, ‘Melanchthon és Luther’ kisebb – jelöletlen – kihagyásokkal megjelent a *Keresztyén Igazság* ú.f. 23. sz. [1994. ősz] 26–29. o.-án; az idézet a 28. o.-on található); WICZJÁN (1947) 4. L. még WA TR 4:637.9–16, Nr. 5054, 1540. május 21.–június 11.; 5:204.26–28, Nr. 5511, 1542/1543 tele. Vö. SCHEIBLE (1985) 52; WENGERT (1999b) 57–58 és 84–85.

se tartalom: Karlstadt.”³⁶ Ebben a rangsorban egyértelműen Melanchthon kerül az élre, és magával szemben éppen stílusára hivatkozva engedi át neki Luther az első helyet. Nincs okunk feltételezni, hogy az *Ágostai hitvallással* kapcsolatban ezt a magáénál elegánsabb, csiszoltabb – „halkabb” – stílust Luther elmarasztalólag említette volna. Sokkal valószínűbb, hogy a halk lépkedésre vonatkozó kitételben itt is elismerése szólal meg, még ha talán ironikus formába öntve is.

Van azonban vizsgálódásunknak egy általánosabb tanulsága is, amely az előbb idézett asztali beszélgetésből is látszik, de Luther és a választófejedelem lehetőségeinek megkülönböztetése kapcsán is utaltam már rá.³⁷ Luther egyrészt maga elé helyezi Melanchthont, aki nemcsak a reformáció ügyét szolgálja, hanem ezt elegáns prózában is teszi. Másrészt viszont Erasmus és Karlstadt félreérthetetlen bírálatban részesül, mert náluk hiányzik az „ügy”. A kétfajta különbségtétel (stiláris és lényegi, *res* és *verba* szerinti) nem egyenrangú. Az „ügy” szempontjából a „stílus” másodlagos. Ebből azonban az is következik – és befejezésül ezt szeretném aláhúzni –, hogy a stiláris különbségek igenis megengedhetők Luther szerint. Amíg egység van az evangélium ügyének szolgálatában, addig ennek a szolgálatnak többféle – egymástól eltérő – módja is elfogadható. S ha ezt „stiláris” különbségnek nevezem, a választófejedelem számára nyitva hagyott lehetőség mutatja, hogy ezt tágan kell érteni.

Luther markánsan kijelöli és tudatosan vállalja a maga útját, de azzal is tisztában van, hogy másoknak – például a választófejedelemnek vagy Melanchthonnak – más út adatik, s ha ezek *másként* hitvallásosak is, mint az övé, nem tartja őket *kevésbé* azoknak. Ez nemcsak a Melanchthonnal való közel három évtizedes együttműködésének egyik kulcsa, hanem számunkra is intésül szolgálhat, hogy elkerüljük a lutheri örökség merev, monolitikus értelmezésének csapdáját, ami akkor is veszélyt jelenthet, ha éppen a reformátor hitvalló bátorsága és bátor hitvallásossága csábít erre.

Hivatkozott művek

Rövidítések

ÁH = *Ágostai hitvallás*, ford. Reuss András és Bódi Emese, szerk. Reuss András (Budapest: Luther Kiadó, 2008).

LMM = *D. Luther Márton művei: A reformáció négy százados fordulójának örömlinnepére és emlékeztére*, szerk. Masznyik Endre, ford. uő et al., 6 köt. (Budapest & Pozsony: Luther-Társaság, 1904–1917).

MBW = *Melanchthons Briefwechsel: Kritische und kommentierte Gesamtausgabe*, szerk. Heinz Scheible, eddig 12+11 köt. 12+12 részben (Stuttgart–Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog, 1977–).

³⁶ „Res et verba Philippus, verba sine re Erasmus, res sine verbis Lutherus, nec res, nec verba Carolostadius” (WA TR 3:460.39–40, Nr. 3619, 1537. augusztus 1.; más hagyomány szerint az évszám 1536, vö. WA TR 3:461.23). A két említett kortárs a humanisták fejedelmének tartott Rotterdami Erasmus (1466–1536), akivel Luther a szabad akarat kérdésében folytatott éles vitát az 1520-as években, és Andreas Bodenstein von Karlstadt (1486–1541), a korábbi wittenbergi professzorkolléga, aki a reformáció radikális irányzatát képviselte, és az anekdota idején már egy ideje Bázisban működött. Egyes hagyományok szerint Melanchthon, aki épp ekkor érkezett, nevetve hozzátette, hogy Erasmusszal és Karlstaddal kapcsolatban találó az ítélet, de magára nézve túl hízelgő, és Luther sincs híján a jól megválasztott szavaknak (vö. WA TR 3:461.1–3 és .29–31).

³⁷ Vö. fent, 16. jegyz.

- VD16 = *Verzeichnis der im deutschen Sprachgebiet erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts* (www.vd16.de)
- WA = *D. Martin Luthers Werke: Kritische Gesamtausgabe*, eddig 72 köt. 87 részben (Weimar: Böhlau, 1883–).
- WA Br = *D. Martin Luthers Werke: Briefwechsel*, 18 köt. (Weimar: Böhlau, 1930–1985).
- WA TR = *D. Martin Luthers Werke: Tischreden*, szerk. Karl Drescher, 6 köt. (Weimar: Böhlau, 1912–1921).
- BOTTA István (1978) *Melius Péter ifjúsága* (Budapest: Akadémiai).
- Duden (2007) *Deutsches Universalwörterbuch* (6., jav. kiad.; Mannheim, Lipcse, Bécs, Zürich: Dudenverlag); online: <http://www.duden-suche.de/> (megnyitva 2010. jún. 12.).
- ITZÉS Gábor (megjel. alatt) 'Melanchthon-recepció a reformáció korától a 21. századig: A reformátor halálának 450. évfordulójára.', *Vallástudományi Szemle* 2010:4.
- NEUSER, Wilhelm H. (1981) 'Die Confessio Augustana: Apologie – Bekenntnis – Leisetretereí', *Monatshefte für Evangelische Kirchengeschichte des Rheinlandes* 30, 21–39.
- NEUSER, Wilhelm H. (1992) 'Luther und Melanchthon – Ein Herr, verschiedene Gaben' in: Wolf-Dieter Hauschild, Wilhelm H. Neuser és Christian Peters (szerk.), *Luthers Wirkung: Festschrift für Martin Brecht zum 60. Geburtstag* (Stuttgart: Calwer) 47–61.
- PETERS, Christian (2000) 'Reformatörise Doppelstrategie: Melanchthon und das Augsburger Bekenntnis' in: Günter Frank (szerk.), *Der Theologe Melanchthon* (Stuttgart: Thorbecke, 2000) 169–193.
- PETHES János (1897) *Melanchthon Fülöp élete: Jutalmazott pályamunka* (Budapest).
- REUSS András (2008) 'Az Ágostai hitvallás – a keresztyén hit foglalatá' in: *ÁH* 69–192.
- RÜCKERT, Hanns (1936) 'Luther und der Reichstag zu Augsburg: Glossen zu drei Briefen Luthers von der Coburg', *Deutsche Theologie* 3, 67–96; repr. in: uő, *Vorträge und Aufsätze zur historischen Theologie* (Tübingen: Mohr, 1972) 108–136.
- SCHEIBLE, Heinz (1985) 'Melanchthon und Luther während des Augsburger Reichstags 1530', in: Peter Manns (szerk.), *Martin Luther „Reformator und Vater im Glauben“: Referate aus der Vortragsreihe des Instituts für Europäische Geschichte Mainz* (Stuttgart: Steiner) 38–60; repr. in: uő, *Melanchthon und die Reformation: Forschungsbeiträge*, szerk. Gerhard May and Rolf Decot (Mainz: von Zabern, 1996) 198–220.
- SCHEIBLE, Heinz (1997) *Melanchthon: Eine Biographie* (München: Beck).
- SIEMON-NETTO, Uwe (1995) *The Fabricated Luther: The Rise and Fall of the Shirer Myth* (Saint Louis: Concordia).
- WENGERT, Timothy J. (1995) '„With friends like this...“: The Biography of Philipp Melanchthon by Joachim Camerarius', in: Thomas F. Mayer és D.R. Woolf (szerk.), *The Rhetorics of Life-Writing in Early Modern Europe: Forms of Biography from Cassandra Fedele to Louis XIV* (Ann Arbor: University of Michigan Press) 115–131.
- WENGERT, Timothy J. (1999a) 'Beyond Stereotypes: The Real Philip Melanchthon' in: Scott H. Hendrix & uő (szerk.), *Philip Melanchthon: Then and Now (1497–1997): Essays Celebrating the 500th Anniversary of the Birth of Philip Melanchthon, Theologian, Teacher and Reformer* (Columbia: Lutheran Theological Southern Seminary) 9–31.
- WENGERT, Timothy J. (1999b) 'Melanchthon and Luther / Luther and Melanchthon', *Lutherjahrbuch* 66, 55–88.
- WENGERT, Timothy J. (2005) 'Philip Melanchthon's Last Word to Cardinal Lorenzo Campeggio, Papal Legate at the 1530 Diet of Augsburg' in: Johanna Loehr, (szerk.), *Dona Melanchthoniana: Festgabe für Heinz Scheible zum 70. Geburtstag* (2. kiad.; Stuttgart-Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog) 457–483.
- WICZIAN Dezső (1947) 'Melanchthon Fülöp: Emlékbeszéd születésének 450. évfordulóján', *Evangelikus Theologia*, [1:3 (március)] 1–9.

Böröcz Enikő

Ötven éve történt Négy teológus eltávolítása 1960 tavaszán az Evangélikus Teológiai Akadémiáról [ETA]

I. Előzmények

1. Grnák Károly felmérései 1958 tavaszán és nyarán

1958 nyarán Grnák Károly ÁEH osztályvezető - már egy Ordass nélküli jövőre előkészülve - különböző témájú jelentéseket készített a Magyarországi Evangélikus Egyházban [MEE] folyó munkákról.¹ Ezek az összegezek azt mutatták, hogy elkészítésükhöz „belső egyházi” segítséget is kapott, a két legvalószínűbb egyházi közreműködő Ottlyk Ernő illetve Grünvalszky Károly lehettek. A jelentések a Horthy-korszaktól kezdve az akkori jelenig vették szemügyre az MEE-ben folyó különböző szolgálati ágakat. [konferenciák, női, diakóniai munka stb.]. A témánk szempontjából két legfontosabb jelentés az ifjúsági munkáról, illetve a lelkészképzés akkori helyzetéről szolt.²

Az ifjúsági munkáról szóló jelentésben az ETA és annak hallgatói különböző összefüggésekben kerültek említésre. Az egyik megjegyzés az volt, hogy az ETA-n „rossz az ifjúság összetétele”, a teológusok egy része számára a teológia „bűvőhely”, kevés a hivatástudat. Grnák végkövetkeztése: „A javarészt deklasszált elemekkel nehéz valamit is kezdeni.”³ Az 1956-1959 közötti időszakot tanévenként elemezve Grnák három korszakot különböztetett meg. Az első, az 1956/57-es tanév, ennek legfőbb jellemzője szerinte az volt, hogy a „reakció” teljes diadalt aratott a teológián. A második, az 1957/58-as tanév, amelyben még mindig nagyon jelentős szerepet játszottak a visszahúzó elemek. Végül az 1958/59-es, harmadik időszakban Grnák szerint már javulni látszott a helyzet. Annak a reménységének adott hangot, hogy „...újra visszaszerezhetők a régi bástyák, sőt előbbre is lehet lépni.”⁴ Ezért az ETA tanári karának és az ifjúságnak a megszabolozását egyformán fontosnak tartotta.

A lelkészképzés problémaköréről szóló írásában Grnák Károly a teológiai hallgatókkal kapcsolatosan részben a fenti általános véleményét ismételte meg. Azonban itt már személyeket és konkrétumokat is emlegetett. Az általa megemlített két személy, a később kizárára ítélt Illanicz György és Csicsely Éva voltak. Előbbiről azt írta, hogy az 1956-os pilisi szereplése miatt rendőri felügyelet alá helyezték,

¹ A témához l. többek között: MOL XIX-A-21 a. Elnöki Iratok. 7. d. 9-27/1958. Grnák Károly: Feljegyzés a konferenciák megszervezésére az evangélikus egyházban; MOL XIX-A-21 a. Elnöki Iratok. 7. d. 9-26/1958. Grnák Károly: A női munka az evangélikus egyházban. 1958. május 27.

² Időrendi sorrendben az első 1958 áprilisában készült, a másik ugyanazon év júniusában. Az első: MOL XIX-A-21 a. Elnöki iratok. 7. d. 9-17/1958. Grnák Károly: Ifjúsági munka az evangélikus egyházban. 1958. április 9. A másik: MOL XIX-A-21a. Elnöki Iratok 7. d. 9-44/1958. Grnák Károly: A lelkészképzés mai jelenségeinek értékelése. 1958. június 12. 7. o.

³ MOL XIX-A-21 a. Elnöki iratok. 7. d. 9-17/1958. Grnák Károly: Ifjúsági munka az evangélikus egyházban. 20. o.

⁴ Uo.

majd hozzátette: „Erről tud a tanári kar, és mégis marad a teológián a huligán.”⁵ A nőhallgatót édesapja ügyével kapcsolatosan emlegette, akit szarvasi ügyvédként 56-os szereplése miatt ítelték börtönre. Harmadikként név szerint említette Gerhát Pál III. éves teológust, akinek az unokatestvérét, Péch Gézát akkoriban akasztották fel. Grnák szerint ilyen alakoknak nincs helyük a teológián. A tanári kar mindezt tudja, és csak „sunyítanak”. Az ÁEH tisztségviselője megismételte azt a véleményét, hogy az ETA-n tanulási szempontból nagyon gyenge a minőség, ennél csak a hallgatók politikai alkalmassága gyengébb.

Grnák azzal folytatta fejtegetését, hogy az ilyen hallgatókból lesznek a „reakciós” fiatal papok. Itt is három nevet említett: Dóka Zoltánét, Madocsai Miklósét és Zsigmondy Árpádét.⁶ Azzal vádolta őket, hogy ők és hasonló társaik: „... megtanulták a kétszínű magatartást, amivel sokáig tarthatják magukat a felszínen, azt, hogy egy-két békenyilatkozattal lehet fedezni az aknamunkát.”⁷

Megoldásként Grnák Károly a következőt ajánlotta: El kell távolítani mindazokat, akik kompromittálták magukat, vagy jelenleg is ezt teszik. Nem kell annyi teológus, csak annyi, amennyi a minimális szükségletet kielégíti. Hozzátette: „... ne engedjük meg, hogy ellenforradalmárok és különféle reakciós egyének helyet kapjanak [ti. az ETA-n].”⁸ Ez lenne az egyik oldal. A másik viszont az: „... aki tanúsítja, hogy haladó pap lesz belőle, kapjon nagyobb támogatást az eddigieknél. A tanári karnak pedig el kell nyomnia a makacsul „bigott” hallgatókat, hogy ne tudjanak eljutni a felszentaléig.”⁹ Grnák világosan kimondta: a haladó tanárokat segíteni kell, a „bigott” tanárok, hallgatók pedig permanens módon „érezzék a nyomást”.¹⁰ A csendes napokat, az ifjúsággal való mindennemű foglalkozást „haladó papok” kezébe kell adni. Fejtegetései végén Grnák azt a javaslatot tette, hogy fél éven belül újra mérjék fel a helyzetet, majd tanácskozzanak a püspöki karral az ÁEH észrevételeiről.

1. Zászkaliczky Péter katechetikai dolgozata 1959 őszén

1959 őszén Zászkaliczky Péter – az eredetileg eltávolításra ítélt, majd „megmenekült” – teológiai hallgató katechetikai dolgozatot írt: *Az ifjúsági munka elvi és gyakorlati kérdései* címmel. A munka újszövetségi alapjaként a feltámadott Jézus Krisztusnak a missziói parancsát jelölte meg. [Mt 28,16]. Dolgozatban a legkülönfélébb korabeli magyar evangélikus teológiai, egyházpolitikai csoportokhoz tartozó személyektől vett idézetekkel indokolta ennek a munkaágnak a fontosságát.¹¹ Groó

⁵ Grnák Károly: A lelkészképzés mai jelenségeinek értékelése. 1958. június 12. 7. o.

⁶ A három említett személy közül Madocsai Miklós és Zsigmondy Árpád rövidesen kiszakadtak a lelkészi szolgálatból. Később teljes illetve részállásokba kerültek vissza. Madocsai Miklós a budavári gyülekezetben parókus lelkészként végezhetett a neki való szolgálatot. Zsigmondy Árpád a budavári gyülekezet német szolgálatába kapcsolódott be. Egyházi pályafutásuk során hallgatásukkal lényegében mindketten passzív módon erősítették a hivatalos teológiát, annak kreatórait és az általuk üzött egyházpolitikát. Dóka Zoltán viszont a hatvanas évektől kezdett el távolodni az ún. hivatalos teológiai és egyházvezetési vonalától, és ennek az eltávolodásának hangot is adott.

⁷ Grnák Károly: A lelkészképzés mai jelenségeinek értékelése. 1958. június 12. 7. o.

⁸ Grnák Károly: A lelkészképzés mai jelenségeinek értékelése. 1958. június 12. 11. o.

⁹ Grnák Károly: A lelkészképzés mai jelenségeinek értékelése. 1958. június 12. 11. o.

¹⁰ Grnák Károly: A lelkészképzés mai jelenségeinek értékelése. 1958. június 12. 12. o.

¹¹ Dezséry László, Erős Sándor, Görög Tibor, Juhász Géza, Pröhle Károly, Tekus Ottó, Vajda [Wagner] Aurél illetve Veöreös Imre neve, és tőlük származó idézetek fordulnak elő a dolgozatban. Az egyes

Gyula, a gyakorlati teológiai szeminárium vezetője a dolgozatból két hosszabb szakaszt nem engedett felolvasni. Mind a kettőnek ugyanaz volt a témája: az egyház vezetőinek reagálása az államhatalomnak az ifjúsági munkát egyre jobban korlátozó politikájára. Zászkaliczky szerint: az államhatalom teljesen ki akarja sajátítani az ifjúságot, és e cél elérése érdekében rendkívül erőszakos kampányt folytat a keresztyénség és a vallás ellen. Az egyházat fokozatosan defenzívába szorítják, és annak vezetői egyre inkább engednek ennek a nyomásnak, sőt meg is „teologizálják” azt. Ugyanis azt állítják: „Mindent feladhatunk az evangéliumért.”¹² Zászkaliczky Péter nem értett egyet ezzel az egyházvezetői engedékenységgel, ezért a következőt írta: „Ha az egyház komolyan veszi küldetését, akkor ma különösen az ifjúsági munkánál be kell következnie annak a szükségszerű törésnek az egyház és az állam között, amelyik bekövetkezik akkor, ha az állam túllépi Istentől rendelt hatáskörét. – Luthernek is sokszor csak a nevével büszkélkedünk, ahelyett, hogy komolyan vennénk, amit mond: „Mert Isten nem engedheti, s nem akarhatja, hogy kívülre más valaki kormányozzon a lélek felett. Ez okból, ahol a világi hatalom arra vetemedik, hogy törvényt adjon a léleknek, Istennek jogkörébe nyúl [...] Ebben az esetben nem tartozom engedelmeskedni, mert [...] ebben zsarnok és túllépi hatáskörét, parancsol ott, hol sem joga, sem hatalma nincsen.”¹³ A dolgozat befejező részében Zászkaliczky Péter arról szólt, hogy a keresztyén szolgálattal kapcsolatos „hűtlenségnek” tartja azt, hogy az egyház szó nélkül belenyugszik abba, hogy az ÁEH csak abban az esetben biztosítja az egyház számára az ifjúsági alkalmakat, ha azon nem vesznek elő világnézeti kérdéseket. Szerinte, ha az egyház megfelel ennek az elvárásnak, akkor automatikusan magára hagyja a keresztyénellenes előadások tömegétől már amúgy is elbizonytalanodott fiatalságot.¹⁴

3. Ottlyk Ernő jelentései: 1960. február–június

Pontosan nyolc hónappal a Grnák féle jelentések után születtek meg Ottlyk Ernőnek, az ETA egyik oktatójának a jelentései, amelyek a BM megfelelő osztályát tájékoztatták, és már megnevezték a hat eltávolításra szánt teológust.¹⁵ Ők a következők voltak: Illanicz György, Centgráf Károly, Csicsely Éva, Urbán Sándor,

idézetek keletkezési ideje 1947 és 1957 közé tehető. A személyektől vett idézeteket különböző korzból származó ún. Belmissziói Munkaprogramok anyaga egészítette ki.

¹² Zászkaliczky Péter: Az ifjúsági munka elvi és gyakorlati kérdései. Katechetikai dolgozat. 1959. ősz, kéziratban. 3. o.

¹³ Zászkaliczky Péter: Az ifjúsági munka elvi és gyakorlati kérdései. 5. o. Részlet: Luther Márton: A világi felsőbbeségről, hogy meddig tartozik neki az ember engedelmességgel. In. Luther művei. III. Sajtó alá rendezte: Masznyik Endre. Pozsony. Wigand F. K. Könyvnyomdája. Pozsony. 1906. 393.o.

¹⁴ Zászkaliczky Péter dolgozatának inkriminált részeit nem engedték felolvasni. Groó Gyula saját hatáskörébe kívánta ugyan a dolgot megoldani, azonban a dolgozat egészen Káldy Zoltánig jutott. Zászkaliczky Péter ellen három kifogást emeltek: az ifjúsági munkával kapcsolatos véleményét, valamint az egyházpolitikai illetve az egyházi vezetőkkel szembeni merev magatartását.

¹⁵ ÁBTL 3.1.2. M-32404/1. Ottlyk Ernő dékán jelentései hat teológusról, az esettel kapcsolatos kari ülésekről, az eredményről és a következményekről. A jelentések dátumai: 1960.február 9; március 4; március 24; április 25; május 19; június 2. A szövegeket Ittész Ádám, az MEE Tényfeltáró Bizottság tagja bocsátotta rendelkezésemre. A Tényfeltáró Bizottságot az MEE Országos Közgyűlése 2005. május 20-án kelt 5/2005-ös határozatával hozta létre. A bizottságról l. Zászkaliczky Pálné Mirák Katalin: Tükör nélkül homályosan... Történelmi dilemmák az úgynökkérdés körül. Keresztyén Igazság. 2005. Z. 27–38. o.

Zászkaliczky Péter és Péter Jenő.¹⁶ Ottlyk „Szamosi” illetve „Lóvász” fedőnevek alatt adott tájékoztatást róluk, illetve családi hátterükről, különös tekintettel az 1956-os időszakra. Legfontosabb javaslata, amelyet az állambiztonsági hivatal megfelelő szervéhez intézett, 1960. február 1-én született. „Káldynak jelezni kell, hogy hat teológus ellen politikai kifogás merült fel. Az egyház ne legyen reakciós személyek búvóhelye”. Aki ellen az állam eljár, az egyház ne szentelje pappá. Az első kettőt internálták, a harmadiknak pedig az apja ül börtönben. A másik három eset nem ilyen súlyos, de ezeket is el kellene távolítani, mert nem kívánatos, hogy „az egyházat reakciós múlttal terhelt egyének terheljék[sic!]. A püspök szólítsa fel őket, hogy egyházi érdekből hagyják el a teológiát. Ha ezt nem tennék meg, küldjék el őket fegyelmivel”. A dékán [ebben az időben maga Ottlyk Ernő - B.E.] „esetleg megmentheti a három személyt [Urbán, Zászkaliczky, Péter]”.¹⁷ A további jelentések a püspökök és a tanári kar magatartását, az érintettek reakcióit, illetve az esemény hírének külföldre juttatásának tényét ismertették. Ezekből az derült ki, hogy a különböző tárgyalásokon, melyeken püspökök, teológiai tanárok vettek részt Nagy Gyula, Groó Gyula, Próhle Károly védtek a diákokat, Pálffy keményen támadta őket. Káldy Zoltán egyedül Zászkaliczky Pétert védte, őt mindenáron meg akarta menteni. Ottlyk a tanári kar előtti saját szerepléséről „nemes” egyszerűséggel mindössze annyit jelentett, hogy ő „mellébeszél”.¹⁸

Az egyházi levéltárak anyaga szerint Ottlyk Ernő az 1959/60-as tanévről szóló dékáni jelentésében semmit nem beszélt sem Grnák Károly jelentéseiről, sem a saját, sem a BM megfelelő osztálya, sem az ÁEH szerepéről. Az egész dologról mindössze ennyi hangzott el: „A tanév folyamán önként kilépett két hallgató, a püspökök és a tanári kar egyetértésével eltanácsoltatott négy hallgató.”¹⁹ Ezzel a kijelentésével teljes mértékben belső egyházi ügyként kívánta feltüntetni az egész dolgot, és a püspökök, az egyetemes felügyelő és a professzori kar egyetértését is hangsúlyozta az ügyben. Ez a hozzáállás, mint a fentiek mutatják nem felelt meg az igazságnak.

II. Az eltávolított hallgatókról

Centgráf Károly

Az Ottlyk-féle jelentés alapján 1956-os szereplése miatt internálták, majd rendőri felügyelet alá helyezték. Az eltávolítottak közül egyedül ő volt az, aki fellebbezés nélkül elfogadta a döntést. Mindössze azt kérte Káldy Zoltántól, hogy egyházi szolgálatban maradjon, esetleg a diakóniában. Nem talált meghallgatásra.

¹⁶ Az eltávolításra ítélt hallgatók évfolyam szerinti megoszlása a következő volt: Centgráf Károly és Péter Jenő másod-, Csicsely Éva, Illanicz György harmad-, Urbán Sándor és Zászkaliczky Péter ötöd-évesek voltak.

¹⁷ ÁBTL 3.1.2. M-32404/1. Ottlyk Ernő dékán jelentése hat teológusról. 1960. február 9. 1. o.

¹⁸ ÁBTL 3.1.2. M-32404/1. Ottlyk Ernő jelentése a tanári kar és a püspökök magatartásáról. 1960. március 4.

¹⁹ Ottlyk Ernő: Dékáni jelentés az Evangélikus Teológiai Akadémia 1959/1960. tanévről. = Lelkipásztor. XXXV. évf. 7-8. sz. 1960. július–augusztus. 391. o.

Csicsely Éva

Ő a női teológusok második világháborút követő nemzedékéhez tartozott. A teológiát végzett nők egyházi szolgálatának kérdése ebben az időben - és még nagyon sokáig - nem nyert igazi megoldást. Hitoktatóként, könyvtárosként vagy levéltárosként, püspöki hivatalokban, adminisztratív munkakörökben, esetleg lelkész férjük mellett – kongruával vagy anélkül – kiegészítőként szolgálhattak. Csicsely a kizártak közé – mint már említettük – elsősorban ügyvéd édesapja 1956-os múltja miatt került, aki a történetek idején is a börtönben volt. A sarvas-ótemplomi gyülekezet – Székács Sámuel lelkész közreműködésével, szembemenetelve az ún. „haladó” egyházvezetés magatartásával – helyezte el a kizárt teológust a gyülekezet Luther Márton Leányrvaházában. Csicsely Éva később férjhez ment Kozma Tamáshoz, akit az unitárius egyház küldött az 1958/59-es tanévben az ETA-ra. Kozma Tamás eredetileg rendkívüli, majd rendes hallgatóként járt az evangélikus teológiára. A történetek után nem sokkal ő is elhagyta a teológiát.

Illanicz György

Az eltávolított hallgatókkal foglalkozó egyházi dokumentumokban létezik egy olyan utólagos megszólalás, amely szerint nem zárható ki az, hogy „... az Állami Egyházügyi Hivatal a kizártakról «helyből», azaz: a lakó-, ill. tartózkodási helyéről kapta a terhelő adatokat.”²⁰ Illanicz György esetében ez a hipotézis utólagos megerősítést is nyert. Illanicz – 1989 után Pilis polgármestere – Vámos József professzornak 1993-ban úgy nyilatkozott, hogy „... az ő feljelentése Pilisről érkezett, ahol is azzal vádolták, hogy részt vett egy bizonyos könyvégetésben. Ez nem volt igaz, de arra elegendő volt, hogy ez elterjedjen róla, és ez a vád még akkor is élt, amikor az Akadémiáról való eltávolítása után a polgári életben próbált elhelyezkedni, egyetemre bejutni, ami végül is sikerült neki.”²¹ Illanicz rendszerváltozást követően, önéletrajzi jellegű munkájában ezekről a kérdésekről bőszégesen írt.²² Egyébként teológiai hallgatóként nagyon jó véleménye volt a baloldali politika által támogatott Pálffy Miklós professzorról. Sem teológiai hovatartozása, sem pedig teológusi magatartása alapján nem tartozott sem az ébredés, sem a lutheri ortodoxia akkoriban „hivatalból” üldözendő vonalához. Sokkal inkább a hívő, illetve nem hívő liberalizmus határán egyensúlyozott. Ezen a háttéren eltávolításának kétségtelenül „politikai” okból fakadó „egyházpolitikai” oka lehetett.

Urbán Sándor

Ügye két dolog miatt vált rendkívül érdekessé. Az egyik az, hogy ő jelentősnek mondható baloldali múlt után, kései hivatás eredményeként, idősebb korban került az ETA-ra. Egész családja – köztük 1919-es kommunisták – elleneztek és helytelenítették az egyházi szolgálat melletti döntését és mindent megtettek, hogy roko-

²⁰ Vámos József: Az ETA története. XIV. 250–251. o.

²¹ Vámos József: Az ETA története. XIV. 251. o.

²² Dr. Illanicz György: Kor-tan avagy történelem hétköznapokban. Apáti Nyomda, Cegléd, 2005. A könyvben ambivalens kijelentések olvashatók a szerzőnek az akkori teológiához, az akkori egyházi szereplőkhöz, a későbbiekben végzendő esetleges egyházi szolgálathoz való viszonyáról. Ugyanez jellemzi az akkori történelemmel való kapcsolatát is. Úgy tűnik, hogy 1956-os szereplését, és még utána is nagyon sok mindent köztisztelőben álló orvos édesapja tekintélyének köszönhetően „úszott” meg, illetve sikerült elérnie.

nuk kikerüljön a teológiáról.²³ Az 1956-os forradalom idején nehéz helyzetbe került kommunista egyéneknek próbált segíteni. A másik érdekesség még szembevetőbb. Ugyanis az eltávolítottak közül egyedül ő volt az, aki többszörösen és kitartóan megfellebbezte az egyházi vezetők és a tanári kar döntését. Beadványait több igazolással egészítette ki.²⁴ A fellebbezésben 1956-ot ellenforradalomnak nevezte, abban a kommunisták ellen harcolókat pedig fasisztáknak. Saját magáról úgy beszélt, mint aki „... önmagát is szocialistának vallotta mindaddig, amíg Isten ígéje meg nem térítette.”²⁵ Egyházpolitikai nézeteit illetően a Vető–Dezséry-vonal hűségese embereként mutatta be önmagát. 1956. október 23-án Reuss András teológustársával együtt „látogatásra jelentkeztek” Dezséry Lászlónál.²⁶ Október 31-én Vető püspököt látogatta meg. Egyértelműen az Ordass–Túróczy-vonal ellen foglalt állást. Mikler Gusztáv Sámuel szentendrei lelkész nyilatkozatban erősítette meg Urbánnak azt az állítását, amelyet az 1956–1958-as egyházi korszakról, illetve a saját szerepéről így foglalt össze. „...az ellenforradalom utáni időkben, amikor alig akadt reálsan gondolkodó ember, elítéltem a jobboldali egyházi vezetést és az általam ismertek között dr. Pálffy professzor úrban láttam azt a lelkészt, aki ki tudná vezetni az egyházat abból a bajból, amelybe a jobboldali vezetés vitte.”²⁷ Ottlyk Ernő, aki maga is aláírta az Urbán Sándort is elmarasztaló levelet, a kari ülés előtt egy nappal még arról adott igazolást, hogy amikor őt az ETA-ról a levéltárba „menesztették”, akkor őt ott meglátogatta, és sajnálkozását fejezte ki sanyarú sorsa [ti. Ottlyké - B. E.] miatt.²⁸ Urbán Sándorral kapcsolatban felmerült a szektásság vádja is baptista, illetve a sréterianus körökkel ápolat kapcsolatai miatt. Az előbbi vádat illetően azt mondta, hogy 1950 óta nem jár közéljük, a Sréter Ferenc által vezetett vonalról pedig úgy nyilatkozott, hogy néhány alkalommal részt vett ilyen összejövetelen, azonban teológiájukat hamisnak, kiválásukat pedig helytelennek tartotta.²⁹

Urbán Sándor annyira biztos volt abban, hogy fellebbezése meghallgatásra talál, hogy levele záró részében azt kérte, hogy rendkívüli hallgatóként bejárhasson a teológiára. Fellebbezésének zárómondata egy ígéretet tartalmazott: „Amennyiben lelkészi szolgálatba léphetek, a termelőszövetkezeti mozgalommal is kapcsolatot akarok tartani.”³⁰ Ügye megoldására várakozása közben újabb kérvényben elma-

²³ Vámos József: Az ETA története. XIV. 251. o. Rözse István évfolyamtárs közlése Vámos Józsefnek.

²⁴ Vámos József: Az ETA története. XIV. 252–278. o. Urbán Sándor fellebbezését és annak mellékleteit l.

²⁵ Vámos József: Az ETA története. XIV. 253. o. Részlet Urbán Sándor fellebbezési iratából.

²⁶ Vámos József: Az ETA története. XIV. 271. o. Benczúr László püspöki titkár igazolta ezt az állítást.

²⁷ Vámos József: Az ETA története. XIV. 255. o. Részlet Urbán Sándor fellebbezéséből. A szentendrei lelkész külön levélben erősítette meg Csövény Előd volt teológussal együtt, hogy Urbán Sándor elítélően nyilatkozott Ordass Lajos egyházpolitikájáról, és ugyanakkor Pálffy Miklós alkalmasságáról a püspöki szolgálatot illetően.

²⁸ Vámos József: Az ETA története. XIV. 272.o. Ottlyk Ernő igazolványa Urbán Sándornak. 1960. március 14.

²⁹ Sréter Ferenc [1894–1988] eredetileg budavári evangélikus lelkész, majd 1954-től önálló, ún. Evangélikus Testvérgyülekezet gyülekezet alapítója. Az ébredési mozgalom különleges vonalához tartozott. 1957-ben felmerült az evangélikus egyházba történő visszatérése, azonban az egyházi visszarendeződés után az erről szóló tárgyalások félbeszakadtak. A legrészletesebb összefoglalást róla l. Zsarnai Krisztián: Sréter Ferenc. Az Evangélikus Egyháztól az Evangélikus Testvérgyülekezetig. Diplomamunka az egyháztörténelem tárgyköréből. Budapest, 2006. Kéziratban. A dolgozat az Evangélikus Hittudományi Egyetem levéltárában olvasható.

³⁰ Vámos József: Az ETA története. XIV. 272.o. Ottlyk Ernő igazolványa Urbán Sándornak. 1960. március 14.

radt kollokviumai letételéhez is engedélyt kért. Valószínű, hogy „szektás” illetve „sréterianus” háttére, illetve a baloldali elkötelezettségű család „közbenjárása” miatt nem nyert meghallgatást.

A professzori karnak az ÁEH-hoz intézett levele szerint a két „kegyelmet” nyert hallgató esetében kétféle megjegyzés hangzott el: „Zászkaliczky Péter részesüljön megintésben, Péter Jenő pedig maradjon az Akadémián, minthogy édesapja részt vesz a szocialista termelésben.”³¹

Az 1989-et követő ún. rehabilitációs eljárások során az eltávolított négy hallgató mindegyike rákerült az ún. rehabilitációs listára. A teológián maradt két hallgató közül csak Zászkaliczky Péter.³²

Zárógondolatok

Ami 1960-ban az ETA-n történt, az a másik két történelmi keresztyén egyházat is érintette. Szigorúságában és számarányában, a legnagyobb mértékben a római katolikus egyházat, és pedig annak Budapesten lévő Központi Szemináriumát.³³ A reformátusoknál viszont már 1957-ben megkezdődött a hallgatóság „átvilágítása” ebből a szempontból. Itt tudunk arról, hogy Szabó Mihály Budapesten tanuló teológust 1957. október 3-án letartóztatták. A vád ellene: az államhatalom megdöntésére irányuló fegyveres összeesküvésben való részvétel. Esze Tamás történész – akkoriban egyházkerületi főgondnok, később Káldy Zoltán evangélikus püspök apósa – közbenjáró levelet írt az érdekében.³⁴

Mindenesetre a tanári karban 1958-ban bekövetkezett változások, majd 1960-ban négy teológus eltávolítása már jelezték azt, hogy mind az oktatás, mind pedig az egyházi és állami szervekkel való kapcsolattartás területein nagy változások várhatók. Mindez előre beprogramozta azt, hogy nemcsak a teológiai képzésben, de a tanári karnak a hallgatókhoz, illetve a hallgatóknak a tanári karhoz, az egyházi vezetőkhez, az államhatalomhoz, sőt egymáshoz való viszonyában is külső erők, illetve az őket támogató belső egyházi körök jelentős befolyásra fognak szert tenni.

³¹ EHE-Levélár. Kari ülési jegyzőkönyvek. Részlet az 1960. március 15-én tartott kari ülés jegyzőkönyvéből. 89. pont. Két püspök és az öt professzor írták alá a véghatározatot: Vető Lajos, Káldy Zoltán, Ottlyk Ernő, Pálffy Miklós, Nagy Gyula, Pröhle Károly és Groó Gyula. Vámos József: Az ETA története. XIII. 380.o. Péter Jenő édesapja – Vámos közlése szerint – a Horthy-korszakban csendőr volt. Ő maga viszont a nyári szünetekben fizikai munkásként dolgozott a IV. sz. Autójavító Vállalatnál.

³² Az 1992-ben született rehabilitációs névsorban mind a négy eltávolított teológus neve szerepel. Centgráf Károly 11-es, Kozma Tamásné Csicsely Éva 17-es, dr. Illanicz György 31-es és Urbán Sándor 82-es sorszám alatt. Ugyanitt az akkoriban dorgálásra ítélt Zászkaliczky Péter is szerepel a névsorban 92-es számmal. Ő azonban – édesapjával és bátyjával, Zászkaliczky Pállal együtt nem pusztán a teológián, hanem az egész lelkesítő pályán elszenvedett sérelmei miatt is került a névsorba. Péter Jenő nem szerepel a rehabilitációs listán. Lásd Keresztyén Igazság, OLBK folyóirata. Új folyam 17. sz. 1993. tavasz, 43–44. o. Az egyház ezzel a rehabilitációval a teológusok eltávolítását egyházpolitikai természetű ügynek, és mint ilyet igazságtalannak jelentette ki.

³³ Bertalan Péter: A kizártak. In. Bertalan Péter, Birther Nándor: A paradigmák áldozatai. Jel Kiadó, Budapest, 2004. 13–69. o.

³⁴ Esze Tamás 1958. január 20-án, Budapesten kelt közbenjáró levelét l. Megújulás, visszarendeződés. Dokumentumok a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárában az 1957–1958-as esztendő történetének kutatásához. Szerkesztette: dr. Horváth Erzsébet. Kálvin János Kiadó, Budapest, 2008. 92–293. o.

Id. Zászkaliczky Pál

Dóka Zoltánra emlékezem¹

Felejthetetlen szolgatársunk, Dóka Zoltán néhai hévízgyörki lelkész halálának tizedik évfordulóján Isten iránti hálával és baráti szeretettel emlékezem rá. Isten iránti hálával, mert ő Urunktól kapta sokrétű, gazdag tehetségét, bizodalommal teljes Krisztus-hítét, az igazság iránti erős elkötelezettségét, minden talentumát. Ám szívós munkával a kapott észbeli és hitbeli ajándékait megtöbbszörözte. És emlékezem baráti szeretettel, mert szíves-örömet nyújtott testvéri kezét nekem, a fiatalabbnak, aki a lelkési szolgálatban éppen kezdőként megpróbált elindulni és lépést tartani az előtte járó nemzedékek tagjaival.

1. Emlékezem Dóka Zoltánra, a tudós teológusra, aki a felmerült kérdésekre soha nem adott előre gyártott vagy sablonos választ. Mindig mindent végig gondolt. A kérdésekre adott válaszai az igazi forrásból, a Szentírásból fakadtak és a lutheri teológia gyökeréből táplálkoztak.

Mint tudós teológus, soha nem szakadt el a földön járó egyház valóságától. Márk evangéliumáról írt írásmagyarázati könyve egyszerre tudományos és ugyanakkor gyakorlati. Ez a ritka erény azt jelenti, hogy az eredeti márkí szövegnek a korszerű teológiai módszerek felhasználásával kibányászott eredménye a szószékre készülő lelkész igehirdetését gazdagítja. Dóka Zoltán számára soha nem volt öncélú a teológiai munka. Minden kérdést azért vizsgált meg alaposan, azért válaszolt meg tudományosan és közérthetően, mert szószékre készült. Többek között leggyakrabban a hévízgyörki templom szószékére. És igehirdetésre készítette fel lelkésztársait is. Tudta és hirdette, hogy a nekünk, Jézus Krisztus mai tanítványainak legfőbb feladata az igehirdetés, a keresztre feszített és feltámadott Jézus evangéliumának hirdetése.

2. Emlékezem Dóka Zoltánra, az igazságért harcoló egyházi férfiúra. Hatalmas bátorságra volt szüksége ahhoz, hogy kihasználva az Evangélikus Világszövetség budapesti Nagygyűlésének Istentől adott lehetőségét, megfogalmazza Nyílt levelét. Írása könyörgő imádság Urunkhoz, de ugyanakkor segélykiáltás is az evangélikus testvéregyházakhoz, a Világszövetség vezetőihez. Nemcsak leleplező, de megoldást is kínáló levél. Ám a külföldi egyházi vezetők nem segítettek, az itthoniak valóságos boszorkányüldözésbe kezdtek, hosszú évekig rágalmozó cikkeket írtak, a nyilvános szereplésről eltiltották.

Mindennek ellenére Dóka Zoltán hajthatatlanul ragaszkodott az igazsághoz. Azon kevesek közé tartozott, akik nemcsak kimondták, de bizonyították is, hogy a hivatalossá tett „diakóniai teológia” azzal, hogy az egyház küldetésében a diakóniát az igehirdetés mellé – olykor elé – helyezte „az állami politikai igényt és az ennek megfelelő egyházi gyakorlatot” igazolta. Mindezzel egyházunk – a mindenáron való megfelelés érdekében – egyházellenes politikai érdekek kiszolgálójává vált. Isten tudja, mennyi időnek kell még elmúlnia, hogy ez a téves tanítás kivessen egyházuk gondolkodásából!

Dóka Zoltánnak az igazsághoz megtalálásához szükséges belső vívódását, és a megtalált igazsághoz való szívós ragaszkodását tapasztaltuk azokban a hónapok-

¹ Elhangzott Dóka Zoltán halálának 10. évfordulóján, 2010. október 24-én a hévízgyörki templomban tartott emlékező istentiszteleten

ban, amikor 1985 novemberében testvéri beszélgetést kezdtünk, hogy felmérjük egyházunk válságának okait és keressük a kibontakozást. Ennek érdekében születt meg és került egyházunk asztalára a Testvéri Szó c. vitáit.

Dóka Zoltán az igazságért vívott harcában nemcsak sebeket kapott, alaptalan vádakát és méltatlan mellőzést, de Urától – jutalmat is. Márk-könyve „cenzúramentes kiadása” előszavának végén, amikor megköszönte a gyülekezet után családja tagjainak a könyvírással járó túlterheltség hordozásában neki nyújtott segítséget, így fejezte be sorait: „Kívánom mindkettőjüknek (leányainak) és egyházi utamat ma is rendíthetetlenül vállaló feleségemnek azt a boldogságot, amelyek Jézus ígér azoknak, «akiket üldöznek az igazságért»” (Mt 5,10).

3. Emlékezem Dóka Zoltánra, mint az Ordass Lajos Baráti Kör egyik alapító tagjára, a Kör folyóiratának, a Keresztyén Igazság folyóiratnak szerkesztőbizottsági tagjára. A szerkesztők beköszöntő írását a folyóirat első számából (1989. június) érdemes lenne elejétől végig felolvasni most. Ám meg kell elégednünk néhány idézetrel: A szerkesztők magukénak vallották az eredeti folyóirat szellemi-lelki örökségét: az „igazságos kritikát”, „az igazságért való elszánt küzdelmet”, „a teológiai kutatás elősegítését”, „az egyház elfeledett értékeinek a feltárását”, és „az egyházi élet megújulásáért” való küzdelmet. Élete végéig a folyóiratban megjelent írásaival, illetve másutt elhangzott felszólalásaival mindezért küzdött Dóka Zoltán testvérünk, s mindig az első sorban.

4. Emlékezem Dóka Zoltánra a védtelenért kockázatot vállaló testvérré. 1963. januárjában azért védett meg a püspökkel szemben egy megbélyegzett fiatal segédlelkészt, mert az illető nem volt jelen, s így nem volt lehetősége védekezni.

5. Végül emlékezem az énekszerző Dóka Zoltánra. Ha jól számoltam, a jelenleg használatos énekeskönyvünkben 16 ének fordításában vagy újrafordításban működött közre. Ezen kívül 12 saját énekét énekeljük örömmel, hitünk erősítésére és elmélyítésére. Saját énekeinek utolsó versszakai mindig az örökeletről szólnak. Dóka Zoltán ezzel egy nagyon régi keresztyén gyakorlatot folytatott. Tette ezt akár reggeli dicséret vagy esti ének, úrvacsorai könyörgés vagy Jézust magasztaló ének esetében. Csak egy-két példát hozok. Az esti sötétben így kéri az Urat: „Vezessen a sírig áldó szent kezed, / Hadd lássam a fényben örök fényedet!” (127). Az úrvacsorai közösség asztala a mennyei terített asztalra emlékezteti: „Eljő mint ígérte örök mennyegzője, / Hol mindenkit készen vár asztala.” (310) Egyenesen megrendítő az, hogy egyházi szolgálatra indítás esetére, pl. a lelkésziktatásra írt énekének utolsó versében így énekelte az ünneplő gyülekezetet: „Ha majd eljön szent országod, / S a mennynek kapuját kitarod, / Hadd álljon ő is ott velünk! ... / Ha végig hú maradt, / Adj néki jutalmat / Kegyelemből!...” (314). A példák sorát a 464-es énekkel zárom, melynek dallama is az ő szívéből fakadt. Az ének így kezdődik: „Jézus, áldd meg népedet / A te Szentlelkeddel...” S az utolsó versszak: „Úzz el minden félelmet / Lelked vigaszával! / Élessz nagy reménységet / Szemben a halállal: / Utunk ha végére jár, / Nálad örök élet vár, / S nem lesz soha vége, / Nem lesz soha vége.”

Hisszük, hogy ez a Krisztus kegyelméből elnyert, soha véget nem érő örök élet már az övé is, a tíz évvel ezelőtt elhunyt testvérünké, Dóka Zoltáné. S oda követjük őt majd mind: családja, gyülekezete, szolgatársai. Addig is zengjük Jézusunk dicséretét, s kérjük: „Vezess az ösvényen, maradj velünk, / míg örök fényedbe megérkezünk!” (401)

Kovács László

Keresztyén etika – mindenkinek¹

Az „etika” kifejezés sokak számára a tudomány egyik ágát jelenti. Könyvtárak mélyén megbúvó, esetleg könyvespolcokon porosodó vastag kötetekbe zárt tudományt idéz föl. Mostanában, mikor egyre kevesebben és egyre ritkábban olvasunk, örömmel vesszük, ha rövid és közérthető formában megfogalmazott könyvhöz jutunk. Olyan könyvhöz, amelyben könnyen tájékozódunk, a lényegyet találjuk, és nem veszünk el a részletek sűrűjében. Éppen ilyen könyv *Isó Dorottya* veszprémi lelkész nő munkája.

A keresztyén etika, mint a teológiának a Krisztus-hitben élt életről szóló tudománya, végre hétköznapijainkban is forgatható, együtt gondolkodásra készítő tan-könyvvé lehetett. *Ittész János* püspök ajánló szavait idézve: „A keresztyén ember holtig tanul. Hát hogy is ne tenné, hiszen tanítvány.” A könyv a *Dunántúli Harangszó* című egyházkerületi újságban több mint két és fél éven át sorozatban megjelenő írások gyűjteménye.

A könyv aktualitásáról magát a szerzőt idézem: „Olyan világ vesz körül bennünket, melyben a mi keresztyén erkölcsünk csak egy a sokszínű értékrendek között. S nekünk itt, e világban, e körülmények között kell megélnünk keresztyén erkölcsiségünket, képviselni hitünket, harcolni a hit harcát, megmaradni a Biblia tanítása és a biblikus világnézet alapján; s ráadásul mindezt úgy cselekedve, élve, hogy az „vonzó”, evangelizáló, missziói hatású legyen mindazokra, akik ma még e világ sokszínű értékrendje valamelyikét vallják.”

Az etika alapkérdése: „mi a jó?” Az erre adott választól függ az, hogy egy cselekedet „jó” vagy éppen „rossz”. A keresztyén etika alapkérdése viszont így hangzik: „ki a jó?” Jézus szavai szerint senki sem jó az egy Istenen kívül. (Mk 10,18) Így tehát minden dolgok mértéke Isten, nem pedig az ember, vagy valamely kisebb-nagyobb közösség megegyezése arról, hogy mi a jó. Isten akarata, törvénye méltán lehetne mércéje életünknek, főleg ha ahhoz tudnánk igazítani érzelmeinket, indulatainkat, gondolatainkat, szavainkat, cselekedeteinket.

Sajnos azonban teljesíthetetlen erkölcsi mércét állít elénk Isten törvénye. Nem áll ugyanis hatalmunkban megváltoztatni bensőnk indulatát, szándékát. Mindez Isten iránti bizalmatlanságunk, hitetlenségünk, röviden a bűn miatt van így. A keresztyén erkölcs csak akkor lehet valósággá az életünkben, ha maga Isten ajándékoz meg azzal a lelkiüettel, törekvéssel, szándékkal, amelyet egyedül Krisztusban ad nekünk. Külső kényszer és belső elhatározás egyaránt kevés az Isten rendje szerinti élethez, mert az ellenkezik emberi természetünkkel. A keresztyén erkölcs egyetlen forrása és hajtóereje Krisztus. Pál apostol erről így vallott: „Krisztussal együtt keresztre vagyok feszítve: többé tehát nem én élek, hanem Krisztus él bennem.” (Gal 2,20) Akkor indul el bennem a keresztyén erkölcs, amikor Krisztus a szívembe költözik, Uram és Megváltóm lesz. Ez a pillanat Isten Szentlelkének munkája bennem. A Szentlélek döbönt rá arra, hogy milyen nagy bajban vagyok, ő mutat a

¹ Isó Dorottya: Keresztyén etika – mindenkinek. (Kiadja a Nyugati /Dunántúli/ Evangélikus Egyházkerület és a Fraternitás Lelkészegyesület, Veszprém 2009).

kegyelmes Istenre, és ő ajándékoz meg a hit boldog bizonyosságával. A keresztyén erkölcs forrása tehát soha nem lehet külső kényszer, legyen az akár a legkegyesebbnek tűnő is. A keresztyén erkölcs mindig az újjáteremtett szívből fakad, mert ahol Krisztus van, ő maga történik életünkben.

Krisztus személye, mint középpont köré rajzolja a szerző az egyre tágabb koncentrikus köröket. A család, mint legkisebb közösség etikájából kiindulva halad a nép és az állam közösségének etikáján keresztül az Egyház közösségének erkölcséig. A fejezetek, bár rövidek, átfogóan törekednek arra, hogy az életünkben rendszeresen előforduló helyzetekre, problémákra reagálva keresztyén iránymutatást adjanak. Nem minden helyzetre ráhúzható sablonokat kapunk, hanem olyan irányfényeket, amelyek a keresztyén embert segítik saját élethelyzetében, küzdelmében. Azzal a bizonyossággal, hogy ebben a küzdelemben nem vagyunk egyedül, sőt: maga Krisztus az, aki az ő szándékára, indulatára formálja, alakítja erkölcsi életünket.

Forgassuk hát rendszeresen ezt a könyvet, hiszen megbízható támpontok nélkül könnyen zsákutcába fut egyéni és közösségi életünk.

Ifj. Zászkaliczky Pál

Ifj. Joób Olivér: Tenger harcon át

Joób Olivér élete (1910–1969)

Könyvbemutató¹

Furcsa dolog, hogy én, aki életemben talán csak másodszor járok Nyíregyházán, éppen én beszélék idevalósiaknak egy olyan lelkésről, aki életének 35 évét ezen város és környéke szolgálatának szentelte. Itt élt és dolgozott, végezte óriási számokkal leírható munkáját. Igen, akkor Nyíregyházán nagy számokban és rengeteg szolgálatban kellett gondolkodni. De meggyőződésem, hogy Joób Olivér pontosan tudta, hogy Isten országában a legnagyobb szám az 1. A leglényegesebb mindig az az EGY ember, akivel éppen beszél, az a fiatal, aki hozzá fordul lelki tanácsért, akit éppen meglátogat, aki éppen az ő szolgálatán keresztül hallja meg a kegyelem szavát. Sőt, Joób Olivér azt is tudta, hogy a leglényegesebb dolgokat nem lehet számokkal leírni. Az áldó kéz erejét, a megértő tekintet melegét, a kimondott szó hitelét, a szolgálat odaadását. Ezek felette állnak minden mérhetőnek. És Joób Olivér ezekkel vált olyan lelkésszé, akire születése 100. évfordulóján emlékezni nemhogy érdemes, de kötelességünk.

Megkönnyíti emlékezésünket, hogy fia, ifj. Joób Olivér erre az ünnepi alkalomra jelentős munkával egy kötetet állított össze, amelynek gerincét édesapjának naplói és édesanyjának levelei alkotják. Ezzel a munkával elősegítette, hogy Joób Olivér élettörténete sokak számára hozzáférhető legyen. Könyvespolcunkon ott sorakozik egymás mellett sok hasonló kötet: Ordass Lajosról, Kapi Béláról, Keken And-

¹ Elhangzott Nyíregyháza Benkőbokorban 2010. augusztus 29-én.

rásról, Józsa Mártonról, Schulek Tiborról és feleségéről, Túróczy Zoltánról, Sztehlo Gáborról, Vladár Gáborról, Zászkaliczky Pálról, hogy csak az evangélikusokat említsem. Műfajukat tekintve sokszínűek: naplók, visszaemlékezések, szerkesztett interjúk, életregények. Funkciójukat tekintve azonban egy célt szolgálnak: emlékeztetnek, és ezen keresztül példát állítanak. Mától ebbe a sorba illeszkedik bele ez az új kötet is.

Ifj. Joób Olivér meggyőző biztonsággal kezeli választott műfaját. Naplókra és családi levelekre alapozott, azokból sokat idéző szöveget tesz elénk, amelyet első pillantásra talán eklektikusnak látunk, belemélyedve azonban arra döbbenünk rá, hogy munkája egységes egésszé, sodró lendületű vallomássá áll össze. Vallomás egy sikerekkel és szenvedésekkel teli lelkészi pályáról, vallomás a csendes háttér munkás édesanyáról, vallomás a fiúi tiszteletről és szeretetről. A kötet követi az életpálya állomásait időrendben, de az egyes szakaszokat különféle nézőpontokból is megismerteti velünk. Így válik a könyv egyszerre dokumentummá és személyes, családi albummá egyaránt. Megismerhetjük a lelkészi szolgálat külső paramétereit, de bepillantunk a parókia falai közé is. Tanúi lehetünk a püspökök melletti szolgálat terheinek, a hatalmas gyülekezet vezetési gondjainak, a bokrokban végzett munka szépségeinek ugyanúgy, mint a gyerekek felcseperedésének, a hitves-társ-édesanya csodás gyógyulásának, a finn és dán utak bensőséges pillanatainak.

A fentiekre néhány példát hadd mutassak. Az 1957-es évekről szóló lapokon olvashatjuk (idézet Joób Olivér naplójából): „Következő találkozásom Csátival [megyei ÁEH-előadó] augusztus 7-én történt. A lányom egyetemi felvétele ügyében voltam nála, és kértem támogatását. (Nem vártam semmit, csak megtettem, hogy mulasztással vádolható ne legyek.) Csáti kijelentette, hogy nem gátolja, de nem is segíti az ügyet. Én sem tettem meg annak idején, amit tőlem kért. Különben is saját érdekemben legjobbnak tartaná, ha más gyülekezetbe mennék. Nem akar valami faluba, pl. Kölcse-re küldeni, van nagyobb hely is, ahol a gyermekeimet iskoláztathatom. Kijelentettem, hogy elmenetelem nem olyan egyszerű, a lelkiismeretem nyugodt, s az ügy az egyházi hatóságtól is függ. Jelenteni fogom a püspöknek. Ezt ő nagyon helyeselte, és kérte, hogy annak idején közöljem a püspök választát. ... Időközben történt a vallástanítás beosztása. Én nem kaptam engedélyt. Valahányszor az esperes és Balczó mint igazgató-lelkész ez ügyben Csátihoz mentek, ő mindannyiszor a Joób-ügyet hozta elő, s egyre hangosabban követelte az én eltűnésemet. Szeptembertől kezdve minden hónapban kilátásba helyezte a kongruám [állami fizetés-kiegészítés] letiltását, majd azt mondta, hogy joga van megvonni tőlem az ország ezen részében a működési engedélyt.

Az időközben eltelt időre esett egy egyházmegyei lelkészi értekezlet, amelyen az egyházmegyei munkaközösség kinyilvánította, hogy az [1956] októberi rádiónyilatkozat közös megnyilvánulás volt s ezért együtt vállalják a felelősséget. Ettől kezdve Csáti Megyernek és Balczónak minden alkalommal azt bizonygatta, hogy az mégiscsak az én akcióm volt, és én őket átejtettem, s ők most csak utólag vállalnak olyasvalamit, amit akkor nem vállaltak.” Érezzük ezekből a mondatokból az ötvenes évek szörnyű áporodott levegőjét.

A családi vonal kötetben való megjelenésére hadd idézzem Joób Olivérnét, a kötetben csak Juckóként emlegetett családanyát, aki édesanyjának így számol be első fia születéséről: „Hála legyen a jó Istennek, hogy ilyen simán és minden baj nélkül

keresztül vezetett mindenem, és megajándékozott bennünket egy szép kicsi fiúcskával. Gondolhatjátok, hogy most mily nagy az örömünk, és hogy milyen duzzadó mellel jár-keel az édesapja. Roppant aranyos volt a nyíregyháziak együttérése, szinte tombolt itt mindenki az örömtől, hogy nekünk fiunk született, az első nap már az egész város tudott róla. Frankó [a szülész-orvos] is akkorát ordított, amikor a kicsi megszületett, hogy: „fiú!”, hogy visszahangzott tőle a szülőszoba. Úgy látszik, hogy nagyon várva várt legény volt ez!” Ne feledjük, két lány után született meg az első fiú!

Ezekkel a részletekkel talán sikerült érzékeltetnem, hogy a kezünkben lévő könyv valóban sokszínű, sokoldalú bemutatása egy lelkész, illetve egy lelkészcsalád életének.

Megemlékezésünkben kiemelten kell szólni Joób Olivérről, mint Urának kereszt-hordozó szolgájáról. Passiójának leglényegesebb állomásai ezek voltak: A szeretve tisztelt püspök, Túróczy Zoltán letartóztatása, bebörtönzése. A hitoktatói engedély megvonása. Az 1956-os rádióbeszéd miatti folyamatos zaklatás. A Nyíregyházáról való elhelyezés 10 éves lebegtetése. Az áthelyezés 1969-ben. Nem hallgathatunk a végzetes kimenetelű motorbalesetről sem. Az olvasónak olyan érzése támad, hogy az nem volt véletlen, sőt, talán megrendelésre történt. Ismét a kötetből idézek: „A Szombathelyi Megyei Bíróság kitzúta a tárgyalás napját a halálos kimenetelű közlekedési baleset ügyében. Beidéztek a szemtanúkat. Azok jó időben megjelentek, és vártak a bíróság folyosóján. Egyszer csak megjelent a balesetet okozó férfi, Györkös János, egervölgyi lakos, és a táskájából kilátszó szalámirúddal bement a terembe. Miután kijött, egy bírósági alkalmazott levette az ajtóról a tárgyalást jelző papírt, és közölte a tanúkkal, hogy a tárgyalást elnapolják. Sohasem tartották meg. Györkös Jánosnak ez nem az első halált okozó balesete volt. A szombathelyi rendelőintézetben a röntgenre várva ez a férfi ifj. Joób Olivér meszleni gyülekezetének egy tekintélyes presbitere mellett ült, akivel beszédbe is elegyedett. Miután a meszleni ember elmondta, hogy mi történt a lábával, ő is elmondta, hogy a keze úgy sérült meg, hogy egy papot ütött el, és így legalább eggyel kevesebb van belőlük.” Nem tudom, mit őriznek erről az esetről a levéltárak, pl. a szombathelyi bíróságé, megtudunk-e ebben az életben ennél többet.

Tisztelt emlékező gyülekezet! Emberi szemmel nézve Joób Olivér élete nehéz volt, szenvedésekkel, hátrányokkal teli, életútja – ahogy a könyv címe is utal rá – „tenger harcon át” vezetett. Ez a kötet segíti hazai evangélikusságunkat abban, hogy Joób Olivér élete méltó helyére kerüljön egyháztörténetünk lapjain. A könyvben olvasottak azonban arról is meggyőztek, hogy Joób Olivér élete boldog volt, mert megragadta őt az Úr, szolgájává tette, és munkáját megáldotta. Köszönöm ifj. Joób Olivérnek, hogy hozzásegített mindezek megismeréséhez. Munkáját mindannyiuknak elolvasásra ajánlom.

Summary

Following the sermon of János Ittész („From above our route is changed“), the secretarial report of Pál Zászkaliczky Sen. and the publisher's introduction of Pál Zászkaliczky Jun., our current issue reports a major change. The Ordass Lajos Circle of Friends, based on the unanimous decision of the members, broke up on the 15th of October, without a successor. But before this occasion the Circle of Friends handed over all of it's assets and legal rights to the earlier founded Ordass Lajos Foundation as a donation, which includes the founding and publishing right of the periodical „Keresztyén Igazság“ (Christian Truth). This was done in the conviction that the Foundation will continue the work of the Circle of Friends more up-to-date and more successfully.

In our Studies we commemorate Zoltán Dóka, who died 10 years ago, with a lecture titled „The Reformation Today: Faith alone“. The study from Gábor Ittész titled „The Soft Steps of Melanchthon“ is about how Martin Luther received the Augsburg Confession. Károly Hafenscher in his lecture titled „Dogma Discipline and Liturgy“ emphasizes how much true teaching and the liturgical order is related to each other. Enikő Böröcz gives an account of how four students were removed from the Academy of Theology, in our series „Fifty years ago“.

Finally among the Reviews two books are recommended: pastor László Kovács writes about „Christian Ethics – for everyone“ from Dóra Isó, and Pál Zászkaliczky Jun. writes about the book by Olivér Joób Jun. about the life of his father („Over Oceans of Battle“).

Zusammenfassung

In der gegenwärtigen Nummer unserer Zeitschrift berichtet die Predigt von Bischof János Ittész (Von oben geänderte Fahrstrecke), die Sekretär-Meldung von Pál Zászkaliczky sen. und die Begrüssung des Verlegers Paul Zászkaliczky jun. über eine bedeutende Änderung. Aufgrund einstimmiger Entscheidung der Mitgliederschaft löste sich der Lajos Ordass Freundeskreis auf ohne Rechtsnachfolger. Diesem Ereignisse bevorehend übergab der Kreis als Schenkung sein ganzes Vermögen und seine Rechte der vorher zustanegekommenen Ordass-Stiftung und gleichzeitig die Gründer- und Verlayersrechte der Zeitschrift „Christliche Wahrheit.“ Alldies geschah in der Überzeugung, dass die Stiftung alle Arbeit des Lajos Ordass Freudeskreises noch neuzeitlicher und erfolgreicher weiterführen wird.

In der Reihe der Studien steht ein Vortrag „Reformation heute: allein der Glaube“ als Erinnerung an den vor 10 Jahren verschiedenen Zoltán Dóka. Die Abhandlung von Gábor Ittész „Melanchthons sanfte Schritte“ deuten auf Martin Luther, wie er das Augustiner Bekenntnis empfing. Károly Hafenscher jun. betonte vor Pfarrern mehrerer Kirchendistrikte in seinem Vortrag „Lehrdisziplin und Liturgieordnung“, wie weit die reine Lehre und die Liturgieordnung zusammenhängen. Enikő Böröcz berichtet in der Serie „Geschehnisse vor 50 Jahren“ über die Entfernung von 4 Theologen aus der Theologischen Akademie.

Die Rezensionsspalte würdigt und empfiehlt unseren Lesern László Kovács das Buch von Dóra Isó „Christliche Ethik – für alle“, und Pál Zászkaliczky jun. den Lebenslauf von Olivér Joób jun.'s Vater mit dem Titel: „Durch meerestiefe Kämpfe“.

E SZÁMUNK SZERZŐI

<i>Böröcz Enikő</i> lelkész, egyháztörténész	Budapest
<i>+Dóka Zoltán</i> lelkész	Hévízgyörk
<i>Hafenscher Károly</i> lelkész, igazgató	Révfülpö
<i>Ittész Gábor</i> egyetemi docens	Budapest
<i>Ittész János</i> püspök	Győr
<i>Kovács László</i> lelkész	Sand
<i>Id. Zászkaliczky Pál</i> ny. lelkész	Fót
<i>Ifj. Zászkaliczky Pál</i> informatikus	Budapest

Szeretettel ajánljuk Olvasóink figyelmébe alábbi kiadványainkat:

<i>Ordass L.:</i> Útravaló (áhitatok minden napra)	1.970,-
<i>Ordass L.:</i> Nem tudok imádkozni	700,-
<i>Ordass L.:</i> Vádirat (korrajz)	50,-
<i>Ordass L.:</i> Jó hír a szenvedőknek (igehirdetések, 1956-57)	700,-
<i>Ordass L.:</i> Akikkel az Úton találkoztam	500,-
<i>Ordass L.:</i> Gondolatok a Filemon levél olvasása közben	100,-
<i>Giertz Bo-Ordass:</i> Hitből élünk	600,-
<i>Lyngar-Ordass:</i> A fákllya (ifjúsági áhítatos könyv)	450,-
<i>Terray L.:</i> Nem tehetett mást (Ordass püspök életútja)	250,-
<i>Scholz L.:</i> Tisztítsd meg szívedet!	250,-
<i>Scholz L.:</i> Két sugárzó igazgyöngy (írásmagyarázat)	300,-
<i>Scholz L.:</i> Elveszett és megtaláltatott (a tékozló fiúról)	150,-
<i>Sólyom J.:</i> Hiszem-tudom (bevezetés az egyház tanításába)	400,-
<i>Boleratzky L.:</i> Aki mindvégig állhatatos maradt	600,-
<i>Virág J.:</i> Dr. Luther Márton önmagáról	900,-
<i>Luther M.:</i> 14 vigasztaló kép	250,-
<i>Botta I.:</i> Dévai Mátyás, a magyar Luther	200,-
<i>Jung E.:</i> Hogyan vezessem a vasárnapi iskolát	450,-
<i>Maróthy J.:</i> Szegények szíve (novellák)	700,-
<i>Rőzse I.:</i> A halál árnyékának völgyében	500,-
<i>Boleratzky L.:</i> Evangélikus egyházjog (I-II. kötet)	1.700,-
<i>Kaj Munk:</i> Három dráma	600,-
<i>Böröcz S.:</i> Kiáltás a mélyből (egy lelkész élete a Gulágon)	1.400,-
<i>Ittész J.:</i> Az evangélium hullámhosszán (meditációk)	500,-
<i>Kapi B.:</i> Isten hárfása (Gerhardt Pál életregénye)	1.400,-
<i>Thurnayné Schulek V.:</i> Termő csipkebokor	2.400,-
<i>Gémes István:</i> Fellebbentett fátyol (igehirdetések)	1.250,-
<i>Ifj. Joób Olivér:</i> Tenger harcon át – Joób Olivér élete (1910-1969)	1.800,-

A Keresztyén Igazság évi előfizetési díja 1.500,- Ft.
Külföldre 12€. Egy szám ára 400,- Ft.

Folyóiratunk megrendelhető:

Ordass Lajos Alapítvány

1171 Budapest, Lenkeház u. 7.

Bankszámlaszám: 10700732-49912407-51100005

Könyveink postai szállítását vállalja a Huszár Gál könyvesbolt
(1054 Budapest, Deák tér 4. Telefon: 1 / 266-6329)

